

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 2, April 2021

www.historystudies.net

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE TOKAT'TA AİLE (1811-1826)

Family in Tokat According To the Court Registers (1811-1826)

Prof. Dr. Ali Açikel - Şule Sema Alkoç

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

aacikel6061@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9477-6923 / 0000-0002-4618-8024

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 03.12.2020
Kabul Tarihi-Accepted Date : 29.01.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.993

Atıf – Citation: Ali Açikel - Şule Sema Alkoç, "Şer'iyye Sicillerine Göre Tokat'ta Aile (1811-1826)", *History Studies*, 13/2, Nisan 2021, s. 379 – 406.

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE TOKAT'TA AİLE (1811-1826)

Family in Tokat According To the Court Registers (1811-1826)

Prof. Dr. Ali AÇIKEL - Şule Sema ALKOÇ

Öz

Osmanlı toplumu çok dinli, çok dilli ve çok kültürlü bir yapıya sahiptir. Bu yapı toplumun en küçük birimi olan aileye de yansımıştır. Farklı kültürlerle sahip ailelerin her ne kadar birbirinden yapısal farkları olsa da ortak özellikleri olduğu da unutulmamalıdır. Sonuçta aileler bir araya gelince bütüncül bir şekilde Osmanlı toplumunu oluşturmaktadır.

Osmanlı toplumunun esasını oluşturan ailenin yapısı ve özellikleri hakkında bu güne kadar şer'iyye sicilleri, tahrir defterleri ve benzeri kayıtlara dayalı olarak birçok araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar genelde şehir ölçeğinde ve sınırlı süreler esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Osmanlı döneminde Tokat şehrinde aile yapısı üzerine de benzer çalışmalar yapılmış olsa da gerek tarih aralığının kısa olması gerekse incelenen belgelerin azlığından dolayı tatmin edici düzeyde konu ortaya konamamıştır. Bu konuda zaman aralığı ve belge sayısı artırılarak daha kapsamlı bir araştırma yapılması gerekmektedir.

Bu ihtiyaçtan yola çıkılarak, Tokat'a ait 1811-1826 yılları arasındaki 15, 20, 25 ve 30 numaralı Şer'iyye Sicillerinde bulunan toplam 367 tereke kaydı incelenmiştir. Ayrıca Tokat'ta ailenin teşkili, aile birliğinin bozulması ve ailede sosyal güvenlik konularında şer'iyye sicillerindeki örnek i'lam ve hüccetlerden istifade edilmiştir. Çalışmadaki temel amaç ailenin oluşumu, aileyi oluşturan kadın, erkek ve çocukların nicelik ve nitelikleri; ailede din, meslek, unvan, lakap, mirasçılar ve mal varlığı ile sosyal yaşam alanı mahalle hakkında tespitler yaparak Osmanlı geleneksel toplumunu Tokat örneğinde ele almak olacaktır. Böylece Tokat ölçeğinde incelenen aile yapısı,

Abstract

Ottoman society has a multi-religious, multilingual and multicultural structure. This structure is reflected in the family, the smallest unit of the society. It should not be forgotten that families with different cultures have common features, although they have structural differences from each other. As a result, when families come together, they form the Ottoman society in a holistic way.

Many researches have been made on the structure and characteristics of the family, which constitutes the basis of Ottoman society, based on the court registers, tahrir registers and similar records until present day. These studies were generally carried out on a city scale and based on limited durations. Although similar studies were carried out on family structure in Tokat city during the Ottoman period, the subject could not be presented at a satisfactory level due to the short date interval and the scarcity of the documents examined. A more comprehensive research is required by increasing the time interval and the number of documents.

Based on this need, a total of 367 estate records in the Court Registers numbered 15, 20, 25 and 30 belonging to Tokat between the years 1811-1826 were examined. In addition, judicial decrees and documents in the Court Registers on the establishment of the family, the breakdown of family unity and social security in the family in Tokat were benefited. The main purpose of the study will be to examine the Ottoman traditional society in the example of Tokat by making determinations about the formation of the family, the quantity and quality of women, men and children that make up the family; the religion,

Osmanlı toplum yapısını da anlamaya katkı sağlayacaktır.

profession, title, nickname, inheritors, property in the family and social life rea. Thus, the family structure examined in Tokat scale will contribute to understanding the Ottoman social structure.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Aile, Toplum, Tokat, Şer'iyye Sicili

Keywords: Ottoman, Family, Society, Tokat, Court Register

Giriş

Şer'iyye sicilleri Osmanlı şer'i mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların toplandığı defterlerdir. Kadı yahut nâibi tarafından tutulan bu defterlere *kadı sicilleri*, *kadı divanı*, *mahkeme kayıtları* ve *sicillât-ı şer'iyye* de denilmektedir. Şer'iyye sicilleri çeşitli türden belgeleri içermektedir.¹ “Bu kayıtlar mükemmel ve izahlı bir Osmanlı Türk tarihini ortaya koyacak derecede mali, askeri, hukuki, iktisadi, idari ve diğer sosyal kurumlarımızın geçmişini yansıtır. Aynı zamanda memleketin çok çeşitli maddi ve kültürel konuları üzerinde birinci dereceden kaynaklardır”.² Siciller eyalet, sancak ve kazalarla devlet merkezi arasındaki ferman, berat, buyruldu ve resmi mektuplar türünden birçok yazışmanın olduğu defterlerdir. Ayrıca tutuldukları yerdeki halka ait zabıt ve kararlar, kamu kullanımı için yapılan binaların inşaatı ve tamiri, tımar, evlenme, boşanma, tereke, borçlanma, vakfiye, kefalet, vasilik, alım satım ve benzeri hususlara dair şer'i davalar bu mahkeme tutanaklarında yer almışlardır. Bundan başka ilmiye ve seyfiye sınıfındaki devlet memurlarının atanması ve azli, asayiş, belediye hizmetleri, esnaf kontrolü ve noterlik hizmeti ile ilgili kayıtların özetlerinin veya suretlerinin kaydedildiği ilk elden tarihi belgelerdir.³

Şer'iyye sicilleri içinde yer alan belge türlerinden biri de şer'i mahkemeye intikal eden miras kayıtları olan terekelerdir. Tereke; sözlük anlamı olarak “ölen kimsenin geride bıraktığı şey” manasına gelmektedir.⁴ Kazai ve idari yetkiye sahip kadıların yüklendikleri çeşitli vazifelerin birisi de vefat eden kimselerin gerekli hallerde geride bıraktıkları mal varlıklarına el koyup, şer'i hükümler çerçevesinde varisleri varsa miras taksimini yapıp mirasçıların haklarını iade, varisleri yoksa *Beytülmâl*'e aktarmaktır. Kadılar, kassamlar (taksim yapan görevliler) vasıtasıyla tutulan ayrıntılı miras kayıtlarını, büyük kadılıklarda seriler oluşturacak çokluğa sahip *tereke*, *kassam*, *metrukat* veya *muhallefat* olarak isimlendirilen defterlere kaydederlerdi.⁵ Terekeler için özel olarak bir defter tutulmamışsa tereke kayıtları diğer belgelerle birlikte sicillerin içine yazılırdı.

Bu miras kayıtları bugün bize geçmişe dair pek çok bilgi vermektedir. Bu malumat sayesinde yaşanan yerdeki mahalle, köy, kasaba, şehir isimleri, aile yapısı, kadın, erkek, çocuk, yaşlı, Müslim, Gayrimüslim, isim, unvan ve lakaplar, kullandıkları eşyalar, giyim kuşam ve takılar, okunan kitaplar, hayvanlar, silahlar, köleler, taşınmaz mülkler, ekonomik durumların tespiti mümkün olmaktadır. Tereke kayıtlarına dayalı olarak yapılan çalışmalarda bu zengin içerik açıkça görülmektedir.⁶

¹ Yunus Uğur, “Şer'iyye Sicilleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. 39, İstanbul 2010, s. 8.

² Feyyaz Gürkan, “Şer'iyye Mahkemeleri Sicilleri Üzerine Bir Araştırma”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, C. II, Ankara (21-25 Eylül 1981), s.765.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Akgündüz ve Diğerleri, *Şer'iyye Sicilleri*, C. I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1988, s. 12-83.

⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, İstanbul 2010, s.1263.

⁵ Said Öztürk, *XVII. Yüzyıl Askeri Kassam Defterlerinin Sosyo- Ekonomik Tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993, s. 14.

⁶ Birkaç örnek çalışma için bk. Ömer Demirel, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı”, *Belleten*, C. LIV/S. 211, Aralık 1990, s. 945-961; Arif Bilgin ve Fatih Bozkurt, “Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytü'l-mâl Mukataaları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2010, s. 1-31; İbrahim Etem Çakır, “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği”, *Ankara*

Şer'iyye sicillerinde aile hukuku ile ilgili ilâmlar ve hüccetler de yer almaktadır. Sözlükte “bildirmek, öğretmek, işaret koymak” manalarına gelen i'lâm (çoğulu i'lâmât), hukuk terimi olarak bir şer'î dava hakkında hâkimin hükmü, imza ve mührünü taşıyan yazılı belge demektir. Her i'lâm belgesi davacının iddiasını, dayandığı delilleri, davalının cevabını, varsa reddin sebeplerini, verilen hükmün gerekçelerini ve nasıl karar verildiğine dair bilgileri içerir.⁷ Arapça asıllı olan hüccet (çoğulu hüccec) kelimesi sözlükte “delil, burhan, senet” anlamına gelmektedir. Osmanlı diplomatiğinde ise “bir davanın sıhhatine delâlet eden şey” demek olup iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi şahitlik, ikrar, yemin ve yeminden nükûl (dönme) gibi bir davayı ispata yarayan hukukî delillerdir. İkincisi kadı huzurunda taraflardan birinin ikrarını, diğerinin bu ikrarı tasdikini içeren ve bir hükmü ihtiva etmeyen hususlara dair düzenlenmiş belgelerdir.⁸

Tokat Şer'îye Sicillerindeki tereke kayıtları, i'lâmilar ve hüccetlerin bir kısmı kullanılarak sınırlı zaman diliminde Tokat'ta aile konusu incelenmiştir. İlk olarak, Rıfat Özdemir, toplam 26 tereke kaydı kullanarak 1771-1810 yılları arasında Tokat'ta aile konusunu ele almıştır.⁹ İkinci olarak, Mehmet Beşirli, 1771-1853 yılları arasında Tokat kent tarihi hakkında kaleme aldığı kitap çalışmasında Tokat Şer'îye Sicillerinden seçtiği i'lâmilar ve hüccetlere dayalı olarak aile yapısı üzerinde durmuştur.¹⁰ Üçüncü olarak, Ahmet Erdoğan, Tokat ve Tarsus Şer'îye Sicillerindeki tereke kayıtlarından hareketle aileyi karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Bu tez çalışmasında Tokat Şer'îye Sicillerinden 9 no'lu defterden 33, 10 no'lu defterden 29, 11 no'lu defterden 20 adet olmak üzere toplam 82 tereke kaydından istifade etmiştir.¹¹ Son olarak, Muhammet Okudan, Tokat'ta aile yapısı ve kadının toplumsal statüsü hakkında bir bildiri sunmuştur.¹² Bu bildiri 60, 80 ve 82 numaralı Tokat şer'îye sicillerinden 15 civarında kayıttan faydalanılmıştır.

Bu çalışmada 1811-1826 yılları arası döneme ait 15, 20, 25 ve 30 numaralı Tokat Şer'îye Sicil Defterlerinde yer alan toplam 367 tereke kaydı ve aile hukuku ile alakalı birçok i'lâm ve hüccetten yararlanılarak 1811-1826 yılları içerisinde Tokat şehrinin aile yapısı incelenecektir.¹³ Konuyla ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalardan da istifade edilecektir.

1. İslam'da ve Osmanlı Toplumunda Aile

Ailenin çeşitli açılardan birçok tanımı bulunmaktadır. Sosyolojik olarak aile, evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca ve çocuklardan oluşan toplum içindeki en küçük birliği ifade eder.¹⁴ Auguste Comte aileyi toplum hayatının “edebi okulu” olarak tanımlar. Hukuk terimi olarak aile evlilik bağıyla, kanla veya evlat edinme ile birleşmiş kimselerin hepsidir. Türk Medeni Kanunu aileyi dar anlamda karı-koca birliği; daha geniş olarak anne, baba ve çocukların; en geniş anlamda ise kan ve kayın (eşle ilgili) hısımlığı ile veya bir bağitle aynı çatı altında yaşayan kimselerin bütünü olarak tarif eder.¹⁵ İslamiyet de aileyi toplum hayatının temeli kabul eder. İnsan topluluklarını millet ve ümmet yapan manevi değerlerin nesilden nesile intikalini sağlayacak olan

Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), 31, 2012, s. 41-60; Şule Sema Alkoç, *Osmanlı Dönemi Ev Eşyalarının Şer'îye Sicillerine Göre Sosyal ve İktisadi Açından Değerlendirilmesi: Tokat Örneği (1811-1850)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat 2015.

⁷ Ahmet Akgündüz, “İ'lâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* c. 22, İstanbul 2000, s. 72; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 345.

⁸ Mustafa Oğuz ve Ahmet Akgündüz, “Hüccet”, *DİA*, C. 18, İstanbul 1998, s. 446-450; Kütükoğlu, *age.*, s. 350-359.

⁹ Rıfat Özdemir, “Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, *Belleten*, LIV/211, TTK Yayını, Ankara 1990, s. 993-1052.

¹⁰ Mehmet Beşirli, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi 1 Tokat (1771-1853)*, Tokat 2005, 307-316.

¹¹ Ahmet Erdoğan, *Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Tokat ve Tarsus Şer'îye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi (1805-1845)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2008.

¹² Muhammet Okudan, “XIX. Yüzyılda Tokat'ta Aile Yapısı ve Kadının Toplumsal Statüsü”, *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler*. C.1, Ankara 2015, s. 583-590.

¹³ Adı geçen defterler bundan sonra, TŞS 15, TŞS 20, TŞS 25, TŞS 30 olarak kısaltılacaktır.

¹⁴ Heyet, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, s. 45.

¹⁵ Heyet, *Türk Ansiklopedisi*, C.1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1981, s.288-289.

kurumun aile olduğunu vurgular.¹⁶

Ailenin yapısı ve onu oluşturan fertlerin sayısı devirlere, bölgelere, sosyal ve iktisadî yapıya göre değişmektedir. Geniş aile, bir aile reisinin başkanlığında eş, çocuk, torun, gelin, damat, amca, dayı, hala ve teyzelerden oluşmaktadır. Dar veya çekirdek aile ise bir karı koca ile çocuklardan meydana gelmektedir. Ailenin ataerkil veya anaerkil oluşuna göre onu meydana getiren bireyler de değişmektedir. Baba hâkimiyetine dayanan, onun çocuk ve yakınlarını içine alan aileye ataerkil (pederşâhî-patriarcal), anne hâkimiyetine dayanan, onun çocuk ve yakınlarının oluşturduğu aileye de anaerkil (mâderşâhî-matriarcal) aile denir. Ataerkil aile daha yaygın olmakla birlikte insan topluluklarında her iki tip aileye de rastlanmaktadır. İslam aile yapısı ataerkil olmakla birlikte aile reisinin onu meydana getiren fertler üzerindeki yetkisi sınırlıdır. Ayrıca aile, eşlerin sayısına göre de tek eşliliğe (monogami) dayanan aile, çok eşliliğe (poligami) dayanan aile olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.¹⁷

Ailenin temeli bir erkek ile bir kadının evliliği ile atılır. Evliliğe giden yolda ilk adım nişanlanmadır. Nişan, evlenmeleri câiz olan iki kişinin birbiriyle evlenmeyi karşılıklı olarak vaad etmesi anlamına gelir. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan nişanlılık ilişkisine hemen bütün toplumlarda rastlanır. İslam fıkıh terminolojisinde nişanlanmaya “hıtbe”, nişanlı erkeğe “hâtıb”, nişanlı kadına ise “mahtûbe” denilir. Müslüman toplumlarda nikâh akdinden önce tarafların birbirini tanımasına imkân hazırlayan nişanlılık sürecine önem verilmiştir. İslâm hukukunda nişanlılık taraflara evlenme mecburiyeti getirmediğinden nişanlılar, nikâh öncesinde sebepli ya da sebepsiz, tek taraflı veya anlaşarak nişanı sona erdirebilir.¹⁸

Kadın ve erkeğin isteği doğrultusunda gerçekleşen evlilik sosyal bir olaydır. İslam dini, ailenin oluşumunda karı-koca münasebetlerinin bilinmesi, doğan çocukların neseplerinin tayin edilmesi, analık-babalık, evlatlık hak ve vazifelerinin tespiti, velâyet, miras, nafaka ve benzeri hususların belirlenmesi ve denetim altına alınması için nişanlılık süreci sonrasında nikâh akdinin yapılmasını şart koştur.¹⁹ Nikâh, kanunen aranan şartlar çerçevesinde aralarında evlenme engeli bulunmayan bir erkekle bir kadının hayatlarını birleştirmelerini sağlayan evlilik sözleşmesidir.²⁰

Nikâh sırasında, erkeğin kadına “mehir” adı altında para ya da mal vermesi de dinî bir gerektir. Mihrin tamamı nikâh anında peşin ödenebileceği gibi tamamının veya bir kısmının ödenmesi daha sonraya da bırakılabilir. Peşin ya da bir kısmının peşin verildiği mehre, “mehr-i muaccel”, kalanının daha sonra ödendiği mehre ise “mehr-i müccel” denilir. Mehir tamamen kadının malıdır, onda dilediği gibi tasarruf edebilir. Evlenecek kadın veya yakınları mehir karşılığında bir çeyiz hazırlamak mecburiyetinde değildir.²¹

Evlenen erkeğin eşine mehirden başka nafaka yükümlülüğü de bulunmaktadır. Evlilik süresince bu yükümlülük devam eder; evliliğin sona ermesi halinde kadına iddet²² nafakası ödenip ödenmemesi evliliği sona erdiren sebebe göre değişiklik gösterir. İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu evlilik nafakasında -fakir, gâib veya hasta bile olsa- kocanın nafaka borçlusu, kadının -zengin de olsa- nafaka alacaklısı olduğu noktasında ittifak etmiştir. Nafaka yükümlüsü olan koca, malî durumu ve çevrenin örf ve âdeti çerçevesinde karısının normal şekilde hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaç maddelerini temin etmek, yazlık-kışlık ayırımına dikkat ederek giyim ihtiyacını karşılamak, sosyal durumuyla mütenasip dayalı

¹⁶ Hayrettin Karaman, *Aile İlmihali*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s.91.

¹⁷ Mehmet Akif Aydın, “Aile”, *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 196-200.

¹⁸ H. İbrahim Acar, “Nişan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 33, İstanbul 2007, s. 152-153.

¹⁹ Özdemir, *aqm.*, s. 1002

²⁰ Fahrettin Atar, “Nikâh”, *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 112.

²¹ Mehmet Akif Aydın, “Mehir”, *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 389-390.

²² *İddet, evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süreyi ifade eden fıkıh terimidir. Bk. H. İbrahim Acar, “İddet”, DİA, C. 21, İstanbul 2000, s. 466.*

döşeli bir mesken temin etmek zorundadır. Koca karısının nafakasını ödemez veya eksik öderse kadının kocasına karşı dava açma hakkı vardır. Bu durumda hâkim tarafların malî ve sosyal durumlarını dikkate alarak nafakanın miktarını tayin eder. Kocanın ölümü halinde kadın hamile olsa bile İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre iddet nafakası söz konusu olmayıp mirasçı sıfatıyla kocasının mirasından hissesine düşeni alır. Ayrılık kocanın boşaması sebebiyle meydana gelmişse dönülebilir (ric'î) talâkta (boşama) kadın hamile olmasa bile iddet nafakasını hak eder. Dönüşsüz (bâin) talâkta kadının hamile olması durumunda fakihlerin büyük çoğunluğu nafakaya hak kazanacağı görüşündedir. Evlilik kocanın irtidat etmesi (dinden dönmesi), hürmet-i musâhare (karşı cinse şehvetle dokunma) meydana getirecek bir fiili işlemesi, kadının bulûğ muhayyerliği (baba veya dedesi dışındaki bir veli tarafından evlendirilen küçüğün bulûğa erdiğinde evliliği feshetme hakkı), akde konan kefâet (denklik) şartının gerçekleşmemesi, mihrinin emsallerinden düşük olması veya sağlık gerekçelerine dayanarak yaptığı başvuru üzerine hâkimin nikâhı feshetmesi suretiyle sona ermişse koca iddet nafakası ödemekle mükelleftir. Kadın, mürted (İslâm'dan dönme) olması veya hürmet-i musâhareye sebebiyet vermesi halinde ise iddet nafakası alamaz.²³

İslâm'da aile esas itibarıyla tek evlilik (monogami) üzerine kurulmuştur. Fakat belirli şartlar çerçevesinde erkeğin dörde kadar evlenmesine izin verilmiştir.²⁴ Böyle evliliğe izin veren Kur'an Kerim'in Nisa suresinin üçüncü ayetinde "Eğer yetim kızlar(la hoşunuza gitsin veya gitmesin malı için evlendiğiniz takdirde, aile olarak onlar)ın haklarını tam olarak gözetemeyeceğinizden korkarsanız, sizin için helâl olan (başka hür) kadınlardan ikişer, üçer ve dörder nikâh edin (nikâhsız yaşayıp zina etmeyin). Eğer yine (o kadınlar arasında da mühim olan huzur ve) adaleti gözetemeyeceğinizden korkarsanız, o zaman bir tane ile veya (varsa) sahip olduğunuz (cariye) ile yetinin. Bu sizin adaletten ayrılmamanız için daha uygundur." denilmektedir.²⁵ Bu ayet-i kerimde belirtilen birden fazla evlenme emir değil, belirli şartlarla başvurulmuş ruhsattır.

İslâm dini belirli şartlarla aile birliğinin bozulmasına yani boşanmaya (talâk) müsaade etmiştir. Birbirleriyle sorun yaşayan eşlerin önce uyuşmazlığı kendi arasında çözmesi, bu mümkün olmazsa sorunun iki tarafın ailelerinden seçilecek birer hakeme havale edilmesi, eğer bu da bir fayda vermezse son çare olarak boşanmalarına izin verilmektedir. Boşanma konusunda kocanın kadına nispetle daha geniş hakları bulunmaktadır. Bunun nedeni, boşanmanın malî bütün yükünün kocanın omuzlarında oluşu, bu yükün kocayı boşanma kararından önce dikkatli olmaya iteceği düşüncesi, erkek ve kadına yaratılışlarından gelen farklı yapı ve kişilik özelliklerine göre değişik görevler verilmesi ve erkeğin kadın kadar hissî olmaması sebebiyle boşanma hakkını genellikle suiistimal etmeyeceği anlayışıdır. Kadın boşanma konusunda daha sınırlı bir yetkiye sahiptir ancak o kocasıyla anlaşarak (muâlele) veya belirli sebeplerin varlığında bir mahkeme kararıyla (tefrîk) boşanabilir.²⁶

Osmanlı Devleti, idarî, askerî, sosyal ve iktisadî konularda bölgelere ve toplumlara göre düzenleyici hükümler içeren kanunnameleri yürürlüğe koyarken, aile hukuku alanında esasa yönelik herhangi bir düzenleme yoluna gitmemiştir. Aile hukuku konusunda İslâm hukukunun prensiplerini uygulamıştır.²⁷ Bu alandaki uygulama örnekleri Osmanlı mahkemelerinde tutulan sicillerde yer almaktadır. Ailenin kuruluş sözleşmesi olan nikâh, Osmanlı döneminde devletin kontrolünde şer'î mahkemede şahitler huzurunda kadı veya naip tarafından ya da kadının izin verdiği kimseler tarafından kıyılarak yazılı belgeye bağlanmıştır. 1917 tarihli Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi ile de nikâhların tescil edilmesi zorunlu hale getirilmiştir.²⁸

²³ Celal Erbay, "Nafaka", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 282.

²⁴ Mehmet Akif Aydın, "Aile", *DİA*, C. 2, İstanbul: 1989, s. 199.

²⁵ Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzû'l-Furkan Kur'an Kerim Meali*, Nisa: 4/3 (<http://feyzulfurkan.com/sureler/nisa-suresi>).

²⁶ Aydın, "Aile", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 200; H. İbrahim Acar, "Talâk", *DİA*, C. 39, İstanbul 2010, s. 497.

²⁷ Özdemir, *agm.*, s. 1010.

²⁸ Atar, *agm.*, s. 113.

2. Osmanlı Döneminde Tokat'ta Aile

Osmanlı Devleti'nin pek çok şehrinde olduğu gibi, Tokat'ta Müslim ve Gayrimüslim aileler çoğunlukla ayrı mahallelerde ikamet etmekle birlikte bazı mahallelerde bir arada yaşamaktaydı. Gayrimüslimler Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşmaktaydı. Osmanlı şehirlerinde Gayrimüslim Mahallelesini idare eden bir kilise papazı veya kocabaşı iken Müslümanlar için mahallenin temsilcisi ise cami veya mescidin imamı idi. Fakir ailelerle varlıklı aileler, Müslim ve Gayrimüslim aileler aynı mahallede komşuluk yapmaktaydılar. Her açıdan iç içe geçmiş kozmopolit bir yaşam söz konusuydu.²⁹ Tokat'taki bu çok dinli ve çok kültürlü yapı yapılan incelemelerde açık görülmektedir.³⁰

Tokat Şer'iyye Sicillerindeki kayıtlardan, dinleri ve milletleri farklı olmasına rağmen Müslümanlar ve Gayrimüslimlerin aile hukukunu ilgilendiren konularda İslam aile hukukuna tabi oldukları anlaşılmaktadır. Gayrimüslim aileler bilhassa nişan bozulması, evlilik akdi ve miras işlerinde kendi hukuklarından ziyade şer'i hukuka göre işlem yaptırmışlardır. Bu da Gayrimüslim aile düzeni üzerindeki Müslüman etkisini arttırmıştır. Ama Gayrimüslim aileler en çok şer'i mahkemelere ölen birinin mirasını paylaşırken başvurmuşlardır. Bunun sebebi mahkemenin onayıyla paylaşım yapıldıktan sonra sonuca itiraz edilmemesini sağlamaktı fakat böyle bir itiraz olduğunda konu tekrar şer'i mahkemede karara bağlanmak zorundaydı. Böylece kadı sicilleri aile hukuku hususunda hem Müslümanlar hem de Gayrimüslimler arasındaki standart uygulamayı yansıtmaktadır.³¹

Burada şer'iyye sicil kayıtları yardımı ile 1811-1826 yılları arasında Tokat'ta ailenin teşkili ve aileyi oluşturan bireyler ve ailede kadın, erkek ve çocukların durumları değişik açılardan ele alınacaktır.

2.1. Ailenin Teşkili

Ailenin kurulması bir erkekle bir kadının evlenmesi ile mümkündür. Evlenmede ilk aşama nişanlanma/sözlenme olup ardından nikâhla ailenin temeli atılmış olur. Nişanlanma ya da sözlenme Osmanlı belgelerinde namzet olma şeklinde geçmektedir. Evlenecek kadın ve erkek yakınlarının yardımı ile birbiriyle evlenmek üzere sözleşmektedirler. Böylece nişanlılık ilişkisi başlamaktadır. Nişan akitlerinin mahkemede kayıt altına alındığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak namzetlik sürecinin sonlandırılması için bazı namzetlerin –özellikle velisi tarafından buluş çağı öncesi namzet verilenler- mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Örneğin, 29 Muharrem 1230/11 Ocak 1815 tarihli bir dava kaydına göre, Tokat kazasına bağlı Kafirni nahiyesinde Daduhta köyünden Fatıma bint-i Mehmed isimli genç kız mahkemede bundan sekiz ay önce babası Mehmed'in kendisini Veysel b. Süleyman'a namzetliğe ve evlenmeye vadettiğini ancak aralarında nikâh olmadığını sadece nişanlandığını belirterek şimdi buluşa erdiğinden başkası ile evlenmesine izin talep etmiştir. Şahitlerin iki genç arasında nikâh olmadığını ifade etmeleri üzerine mahkeme Fatıma'nın namzetliğini iptal ederek başkası ile izdivacına hükmetmiştir.³² Yine 11 Muharrem 1217/14 Mayıs 1802 tarihli dava kaydında İvaz Paşa Mahallesi'nden Manuk kızı Anna isimli Gayrimüslim kadın mahkemede bir yıl önce Haçador oğlu Ağya ile namzet olduğunu ancak aralarında nikâh yapılmadığını belirterek namzetliğin iptali ile başka birisi ile evlenmesine izin verilmesini talep etmiştir. Namzet Ağya da

²⁹ Feridun M. Emecen, "Osmanlılar'da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı*, C. 4., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 93.

³⁰ Ali Açıkel, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (Kâza) of Tokat (1574-1643)*, Doktora tezi, the University of Manchester, Manchester/İngiltere 1999, s. 56-61, 148-154; Beşirli, *age.*, s. 295-306; Ali Açıkel ve Abdurrahman Sağır, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları- Vakfiyeler I. Cild*, Tokat 2005, s. 23-28.

³¹ Suraiya Faroqhi, "Kadın ve Aile", *IX. Türk Tarihi Kongresi*, TTK Yayını, Ankara 21-25 Eylül 1981, C. III., s. 724-725.

³² TŞS 20, 32/1.

nikâhın olmadığını ifade etmesi üzerine mahkeme namzetliği iptal ederek Gayrimüslim kadına başkası ile evliliğe izin vermiştir.³³

Namzetlik süreci sonrasında erkek ve kadın nikâh kıydırarak ailenin temelini atarlar. İslam hukukuna göre, nikâhın şahitler huzurunda açık olarak yapılması şart olduğundan Osmanlı döneminde nikâhlar evde ya da mahkemede kıyılarak kayıt altına alınmıştır. Mahkemedeki nikâhlara evlenecek erkek ve kadınlar ya bizzat ya da vekilleri aracılığı ile iştirak etmişlerdir.³⁴ Tokat kazasında nikâh akitleri mahkeme sicillerine kaydedilmemiş ancak ayrı tutulan nikâh defterlerine yazılmıştır. Günümüze intikal eden dört adet nikâh defteri Tokat Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. 1882-1911 yılları arasındaki nikâh ve izinname kayıtlarını ihtiva eden bu defterlerden iki tanesi transkribe ve değerlendirmesi yapılarak yayımlanmıştır.³⁵ Bu defterlerdeki kayıtlar incelendiğinde, evlenecek erkekler ile kızların (bikr-i baliğa) ve dul kadınların (seyyibe) baba adları ile birlikte isimleri ve ikamet yerlerinin açıkça yazıldığı görülmektedir.

Nikâh sırasında, erkeğin kadına “mehir” adı altında para ya da mal vermesi veya vermeyi taahhüt etmesi dinî bir görevi olduğundan Tokat Şer'iyye Sicillerinde yer alan bazı tereke kayıtlarında mehir miktarları da yazılmıştır. Nikâh sırasında mehirin miktarı belirtilmemişse, boşanma veya ölüm hallerinde emsallerine göre varislerin kararı ile terekeden düşülmekteydi. Örneğin, Yaşmeydan Mahallesi'nden Abacı Kırkor veled-i Serkiz isimli Gayrimüslimin 19 Zilkade 1226/5 Aralık 1811 tarihli tereke kaydında “bâ-karar-ı verese=varislerin kararı ile” 16,5 kuruş mehir-i mü'eccel borcu mirasından düşülmüştür.³⁶ Yine Cedid Mahallesi'nden Bakkal el-Hac Ali ağa bin Halil'in 9 Zilkade 1234/30 Ağustos 1819 tarihli terekesine göre, “bâ-karar-ı verese=varislerin kararı ile” 350 kuruş mehir-i mü'eccel borcu bulunmaktadır.³⁷

2.2. Ailenin Birliğinin Bozulması

Yukarıda değinildiği üzere, İslam ve Osmanlı aile hukukunda eşlerin anlaşmamaları durumunda veya taraflardan biri aile birliğine zarar verecek fiil ve davranışlarda bulunduğu boşanma (talak ve tefrik) gerçekleşmekteydi. Bu konu ile alakalı Tokat Şer'iyye Sicillerinde birçok mahkeme kararı bulunmaktadır. Bu kararların bir kısmı eşler arasında anlaşmalı boşanma (muhâle'a) ile ilgilidir. Örneğin, Geyras Mahallesi'nden Rabia bint-i Ömer, kocası Halil b. Hüseyin'e boşanma davası açmıştır. Rabia Hanım mahkemede geçimsizlik sebebiyle eşinden ayrılması gerektiğini, eşinin zimmetinde olan 25 kuruşluk mihr-i müeccelinden feragat ettiğini, iddet nafakası ile meû'net-i süknâsının (ikamet giderleri) da kendi üzerinde olması şartıyla boşanmak istediğini ifade etmiştir. Eşinin kabulü üzerine hakim boşama kararı vermiştir.³⁸

Boşanma kararlarının bir kısmı kadınların kocalarına karşı açtıkları boşanma davaları ile alakalıdır. Bu tür davalarda hakim kararlarıyla gerçekleşen boşanmalara tefrik denilmektedir. Örneğin, 5 Zilkade 1234/26 Ağustos 1819 tarihli dava kaydına göre, Mahmud Paşa Mahallesi'nden Dudu bint-i Hacı Veliyyüddin, hapiste olan kocası Kara Ali b. Osman'a boşanma davası açmıştır. Kara Ali, karısının annesi ve kız kardeşi ile bir daha konuşursa üç talak ile boşayacağını söylemiştir. Dudu Hanım, annesi ve kız kardeşi ile konuştuğunu belirterek kocasından boşanmak istemiştir. Kara Ali'nin karısının iddiasını reddetmesi üzerine Dudu Hanım şahitlerle bu iddiasını ispat etmiştir. Mahkeme Dudu Hanım'ın kocasından tefrikine (boşanmasına) hükmetmiştir.³⁹

³³ Beşirli, *age*, s.308-309.

³⁴ Özdemir, *agm.*, s. 1012-1013.

³⁵ Alpaslan Demir ve diğerleri, *Tokat Nikâh Defteri (1882-1887)*, Gece Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2015; Alpaslan Demir ve diğerleri, *Tokat Nikâh Defteri II (1889-1894)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2016.

³⁶ TŞS 15, 126/1.

³⁷ TŞS 25, 130/2.

³⁸ TŞS 20, 20/1. Diğer birkaç örnek için bk. TŞS 15, 9/1; TŞS 15, 19/2; TŞS 20, 20/1; TŞS 25, 19/2.

³⁹ TŞS 25, 126/3. Diğer bir örnek için bk. TŞS 25, 11/1.

Kadınlar kocalarının sefere gitmesi veya evden ayrılıp uzun süre eve dönmemesi gibi durumlarda da boşanmak için mahkemede dava açabilmektedirler. Bu konu ile ilgili 19 Recep 1234/14 Mayıs 1819 tarihli dava kaydında, Çay Mahallesi'nden Hatice bint-i Mahmud, Şumnu seferine gidip dönmeyen kocası Mustafa b. Ebubekir'den boşanmak için dava açmıştır. Şahitlerin verdiği ifadelerden hâkim kocanın ölümüne hükmederek Hatice'nin boşanmasına ve başkası ile evlenmesine izin vermiştir.⁴⁰

Eşlerden birisinin aile birliğine zarar verecek fiil ve davranışlarda bulunmasına dair az da olsa boşanma davalarına rastlanmaktadır. Örneğin, Gurre-i Recep 1222/4 Eylül 1807 tarihli bir dava kaydına göre, İçmesu Mahallesi'nden Artin oğlu Kazancı Köberk mahkemede boşandığı eşi Markos kızı Maryem'den davacı olmuştur. Mahkemede “zevce-i mutallakam Maryem bint-i Markos nâm nasraniye fâcire (kötü işler yapan) olup me'mûne (güvenilir) olmamağla adem-i emniyetimden nâşi mersûmeden mütevellide (doğan) sagîr oğlum Karabet'i kendüye vermeyüp ben infâk ve zabt ve rü'yet üzere iken mersûme Maryem hıdâne (besleme, büyütme) benimdir deyu muhâsama ve sagîr-i mersûmu mütâlebe ve benim rü'yet ve zaptıma mûmânî'atdan hâlî olmamağla mersûme Maryem'in vech-i muharrer üzere su'-i hâlî vukûfu olan kimesnelerden istihbâr olunup hakikat-ı hâl tashîh ve zâhire ihrâc olundukda yedime vâki-i hâlî ve mersûmenin sagîr-i mersûm Karabet'i benden mütâlebe ve zaptıma mûmânî'atı men' olunduğunu nâtik hüccet-i şer'iyye i'tâ olunmak matlubumdur” demiştir. Yapılan araştırmada eski eş Maryem'in güvenilir olmadığı ve kötü yolda olduğu anlaşıldıktan sonra Köberk'in ibraz ettiği fetva üzerine Karabet'in babasında kalmasına ve annesinin müdahale etmemesine karar verilmiştir.⁴¹

2.3. Ailede Sosyal Güvenlik

İslam hukukuna göre, ailede anne veya baba vefat ettiğinde geride kalan yetim ve öksüz çocukların bakımı ve mirasının muhafazası için vasi tayini, vasileri denetlemek üzere nâzır görevlendirilmesi, kocası ölen veya eşi tarafından boşanan kadınlara belli bir süre her türlü ihtiyaçlarını karşılaması için nafaka ödenmesi ve mirasçıları başka yerde olanların mallarını korumak üzere kayyım⁴² atanması gerekmektedir. Bu uygulamalar aile fertlerine bir tür sosyal güvence sağlamaktaydı. Tokat Şer'iyye Sicillerinde vasilik, nazırlık, nafaka ve elbise ücreti takdiri ve kayyımlığa dair birçok hüccet kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlar hem Müslim hem de Gayrimüslim aileleri ilgilendirmektedir.

Sicillerde vasilikle ilgili hüccetlerin diğer kayıtlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Bu hususta birkaç örnek vermek gerekirse, örneğin, 24 Şaban 1226/13 Eylül 1811 tarihli hüccet kaydına göre, Mehmed Paşa Mahallesi'nden merhum Hacı Halil b. Ahmed'in küçük kızı Emine'nin vasilğine annesi Fatıma bint-i Ali tayin edilmiştir.⁴³ Yine, 23 Şevval 1226/ 10 Kasım 1811 tarihli bir diğer hüccetle Mehmed Paşa Mahallesi'nden merhum Veliyyüddin b. Yakub'un küçük oğlu Halil'in vasilğine amcası İbrahim görevlendirilmiştir.⁴⁴ Son olarak, 5 Ramazan 1230/11 Ağustos 1815 tarihli kayıta İçmesu Mahallesi'nden Gayrimüslim Ohan'ın ölümü ile mirası küçük oğlu Köberk ve küçük kızı Maryem'e kalmıştır. Mahkeme, bu küçüklerin bakımı ve miraslarının muhafazası için nineleri Anna bint-i Melkon'u vasiye olarak atamıştır.⁴⁵

Vasi olarak atanan Müslim ve Gayrimüslim kişiler mahkemeye başvurarak sorumlulukları altındaki çocuklar için bunların miras mallarından günlük nafaka ve elbise ücreti (kisve-baha) takdiri talep etmişlerdir. Bu konuda Tokat Şer'iyye Sicilleri'nde birçok kayıt bulunmaktadır.

⁴⁰ TŞS 25, 10/1.

⁴¹ TŞS 11, 161/3; Beşirli, *age.*, s. 310-311.

⁴² Hâkim tarafından kısıtlı, gaip vb. kişiler adına hukukî tasarrufla bulunmak üzere tayin edilen kimse demektir. Bk. İsmail Öznel, “Kayyım”, *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 107.

⁴³ TŞS 15, 7/1.

⁴⁴ TŞS 15, 10/2. Diğer birkaç örnek için bk. TŞS 15, 11/2; TŞS 15, 12/2; TŞS 15, 17/1; TŞS 20, 8/1.

⁴⁵ TŞS 20, 7/2. Diğer birkaç örnek için bk. TŞS 25, 31/2; TŞS 25, 33/2.

Örneğin, 13 Zilkade 1226/29 Kasım 1811 tarihli hüccet kaydında Mihmad Hacib Mahallesi'nden merhum Hüseyin b. Abdullah'ın küçük kızı Şerife'nin vasilğine atanan ninesi Zeynep bint-i Mustafa'nın talebi üzerine küçüğe mirasından günlük üçer para nafaka ve elbise ücreti takdir edilmiştir.⁴⁶ Yine, 15 Zilkade 1226/1 Aralık 1811 tarihli bir hüccete göre, Zilli Hacı Mahallesi'nde vefat eden Kirkor v. İstefan'ın küçük oğlu Agob'un vasilğine tayin edilen annesi Dalike bint-i Agob'un talebi üzerine mahkeme küçüğe mirasından günlük altışar para nafaka ve elbise ücreti takdir etmiştir.⁴⁷

Mahkemeler vasilerin denetlenmesi için de nazır adı verilen görevliler tayin etmiştir. Bu hususla ilgili Tokat Şer'iyye Sicilleri'nde bazı hüccetler bulunmaktadır. Örneğin, 11 Rebiyülahir 1227/24 Nisan 1812 tarihli hüccette göre, Çahkânlu Mahallesi'nden merhum Seyyid Mehmed Emin Ağa b. Osman'ın küçük oğulları Mustafa, Ebubekir ve Salih ile küçük kızı Fatma'nın vasileri anneleri Safiye bint-i Ali üzerine mahkeme tarafından şahitlerin uygun bulduğu küçüklerin akrabası Bektaş Ağa b. Mehmed nazır tayin edilmiştir.⁴⁸ Yine, 21 Muharrem 1235/9 Kasım 1819 tarihli hüccet kaydında Şucaeddin Mahallesi'nde vefat eden zimmi Nazar oğlu Dülger Ohan'ın küçük oğlu Artin ve küçük kızı Hirosima'ya anneleri Anna bint-i Kevork vasiye tayin edilmiş ancak küçüklerin mallarını idareye ehil olmadığı anlaşıldığından yerine nineleri Maryem atanmıştır. Ayrıca mahkeme yeni vasiye Maryem'i denetlemek üzere küçüklerin amcaları Kevork'u nâzır olarak görevlendirmiştir.⁴⁹

Kocaları tarafından boşanan veya terk edilen kadınlara nafaka ödendiğini gösteren dava kayıtları da vardır. Bu hususta iki örnek vermek gerekirse, ilk olarak, 4 Recep 1234/29 Nisan 1819 tarihli dava kaydına göre, Semerkant Mahallesi'nden Zeynep bint-i Osman, mahkemede eski eşi Mehmed b. Osman'a dava açmıştır. Zeynep mahkemede iki yıl önce kocası kendisini boşadığında zimmetinde kalan 50 kuruş mihr-i mü'eccelesi ile nafaka ücretini talep ettiğini fakat alamadığını ifade etmiştir. Eski koca cevabında bunların karşılığında bir yastık, bir yorgan, bir döşek ve bir adet karasığır ineği verdiğini ve Müslümanlar huzurunda sulh olduklarını söylemiş ve bu durumu şahitlerle ispat ederek davanın reddini sağlamıştır.⁵⁰ İkinci olarak, 17 Rebiülevvel 1234/13 Şubat 1819 tarihli dava kaydına göre, Akdeğirmen-i Müslim Mahallesi'nden Ebubekir kızı Fatma mahkemeye müracaatla kocası Hüseyin oğlu Hüseyin'in kendisini "bila-nafaka ve kisve" terk ederek başka yerde yaşadığını ve zor durumda olduğundan eşinden kendisine nafaka ve elbise ücreti takdir edilmesini talep etmiştir. Fatma'nın şahitleri de durumu doğrulayınca, mahkeme kocasının malından zamanın rayicine göre (râyic fi'l-vakt) günlük 25 para nafaka ve elbise ücreti takdir etmiştir.⁵¹

Aile bireylerinden başka diyarda olan ya da yaşadığı yer bilinmeyenlerin miras ve mülkiyet haklarını korumak için mahkemeler tarafından kayyımlar atanmıştır. Tokat Şer'iye Sicillerinde bu konu ile alakalı hüccet kayıtları yer almaktadır. Örneğin, 8 Zilkade 1226/24 Kasım 1811 tarihli hüccet kaydına göre, Dabbağhane-i Atik Mahallesi'nden merhum Abdullah b. Abdullah'ın tek mirasçısı olup başka diyarda bulunan kardeşi Abdurrahman'ın miras malını korumak için aynı mahallede sakin Mustafa b. Hasan mahkeme tarafından kayyım tayin edilmiştir.⁵² Yine, Evahir-i Şaban 1211/Şubat sonları 1797 tarihli hüccet kaydına göre, vefat eden zimmi Bogos oğlu Asador'un mirası oğlu Bogos'a düşmüş ancak kendisi kayıp olduğundan ortaya çıkana kadar mirasın muhafazası için bir kayyım atanması gerekmiştir. Mahkeme şahitlerin uygun gördüğü

⁴⁶ TŞS 15, 12/3. Diğer bir örnek için bk. TŞS 15, 6/1.

⁴⁷ TŞS 15, 13/1. Diğer bir örnek için bk. TŞS 15, 11/1.

⁴⁸ TŞS 15, 29/1.

⁴⁹ TŞS 25, 33/3.

⁵⁰ TŞS 25, 8/2.

⁵¹ TŞS 23, 95/3; Beşirli, *age.*, s. 314.

⁵² TŞS 15, 12/1. Diğer bir örnek için bk. TŞS 20, 9/1.

Bogos'un halası (ammetesi) Dorik bint-i Bogos'u kendisine kayyım atamıştır.⁵³

2.4. Ailede Kadın

Osmanlı döneminde kent kadınının yaygın görüntüsü “ev kadını” şeklindedir. Sıbyan mektebini okumuş, çocuk bakımı ve terbiyesinde, ev idaresinde, sosyal ilişkilerde becerikli, kalabalık ailesi içerisinde en etkin kişilerdendir. Günümüzde halâ, sözü dinlenen hanımlar için kullanılan “Osmanlı Kadını” tabiri o günün hanımlarının vasıflarında bulunan güç ve karizmaya işaret eder. Kadının, aile kararları ve yaşamında eşi ile eşit ifade ve tepki biçimlerine sahip olduğu bilinmektedir.⁵⁴ Kadınların taşınır ve taşınmaz mülk sahibi olma hakları vardır. Erkek, eşi yaşadığı sürece onun malını ve mülkünü kullanma hakkı yoktur.⁵⁵

Lady Montegu Osmanlı kadınlarını Avrupalı kadınlarla kıyaslayarak onların Avrupalı hemcinslerine göre daha hür olduklarını vurgular. Lady Craven, “Türklerin biz kadınlara yönelik davranışları bütün milletlere örnek olmalıdır” demektedir. Jennings'e göre ise dönemin İngiltere'sinde evli bir kadının mal varlığı kocasının kontrolündedir. Kocasına karşı dava açma hakları sınırlıdır.⁵⁶ “Drahoma” denilen çeyizi baba evinden koca evine getirmeleri zorunludur. Bunun tam aksine İslam hukukuna göre hareket eden Osmanlı kadınlarının mal ayrımı, mehir gibi kazanımları bulunmaktadır.⁵⁷

Genel olarak Osmanlı kadınlarının ailede sahip olduğu haklar ve sorumluluklar Tokat kadınları için de geçerlidir. Bu durum aşağıda incelenen tereke kayıtlarından açıkça görülmektedir.

2.4.1. Kadınların Miras Kayıtlarındaki Yeri

İncelenen dört Tokat Şer'iyye Sicilinde dini bakımdan toplam 367 tereke kaydının % 64'ü Müslüman (235 kişi) % 36'sı Gayrimüslimdir (132 kişi). Cinsiyet bakımından toplam 367 tereke kaydının 134 tanesi kadınlara ait olup bu rakam mevcut toplam tereke kayıtlarının % 36,51'ine karşılık gelmektedir. Toplam 134 kadın terekesinin 94'ü Müslim, geriye kalan 40'ı ise Gayrimüslim kadınlara aittir (Bk. Tablo 1). Bir başka ifade ile kadın terekelerinin % 70,14'ü Müslim, % 29,85'i Gayrimüslim kadın terekelerinden oluşmaktadır.

Tablo 1: 1811-1826 Döneminde Tokat'ta Terekelerin Dağılımı

Defter/Yıl	Müslim		Gayrimüslim		Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
TŞS 15/1811	30	15	15	5	65
TŞS 20/1815	21	11	11	2	45
TŞS 25/1819	31	16	21	10	78
TŞS 30/1826	59	52	45	23	179
Toplam	141	94	92	40	367

Kadınların terekelerindeki mal varlıklarına bakıldığında genel olarak menkul ve gayrimenkul mallardan oluştuğu görülmektedir. Menkul mallar giyecekler, ev eşyaları, ziynet eşyaları, nakit paralar, kitaplar, yazı araç ve gereçleri, hayvan ve hayvan takımları; gayrimenkul mallar ise evler, bağlar, bahçeler, arsalar ve dükkânları kapsamaktadır. Bu bilgilerden kadınların miras hakkı olup menkul ve gayrimenkul mallara sahip bulunduğu anlaşılmaktadır.

⁵³ TŞS 2, 235/2; Beşirli, *age.*, s. 315. Diğer birkaç örnek için bk. TŞS 25, 7/1; TŞS 25, 26/2; TŞS 25, 30/1.

⁵⁴ İsmail Doğan, “Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri”, Osmanlı, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 386.

⁵⁵ Faroqhi, *agm.*, s.721.

⁵⁶ Abdurrahman Kurt, “Osmanlı'da Kadının Sosyo Ekonomik Durumu”, Osmanlı, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 435-436.

⁵⁷ Kurt, *agm.*, s.436.

2.4.2. Kadınların Miras Kayıtlarındaki Mehirleri

Kadınlar nikâh sırasında eşlerinden mehir talep etmekteydiler. Koca mihri, peşin (mehr-i mu'accel) ve tecilli (mehr-i mü'eccel) olmak üzere iki şekilde ödemekteydi. Mihri ödemedi vefat eden erkeklerin terekelerinde mehir borç olarak, kadın terekelerinde ise alacak olarak kaydedilmekteydi. Bu nedenle evli kadın ve erkek terekelerinden ertelenmiş ve ödenmeyen mehir miktarlarını tespit etmek mümkündür. İncelenen şer'îyye sicillerindeki tereke kayıtlarında mehir kaydı tespit edilen terekelerin cinsiyet ve din bakımından dağılımı aşağıda Tablo 2'de verilmiştir. Tablodaki verilerden ilk olarak Tokat'ta hem Müslim hem de Gayrimüslim evliliklerinde mehir uygulamasının var olduğu ve bazı erkeklerin mehirlerini bilahare ödemeyi taahhüt ettiği anlaşılmaktadır. İkinci olarak toplam 367 tereke kaydından toplam 111 adedinde mehir kaydı tespit edilmiştir. Bu sayının düşük olmasının temel sebebi tereke kayıtlarının ekserisinin mehirle alakası olmayan çocuklar ve bekâr gençler ile mehrini peşin ödeyen kişilere ait olmasıdır. Gayrimüslim terekelerinde ise mihr kaydı bulunanların sayısı daha da azdır. Muhtemelen Gayrimüslimlerin çoğu mihirlerini peşin ödedikleri için terekelerinde mihr borç kaydı yer almamıştır.

Tablo 2: Mehir Kaydı Bulunan Terekelerin Dağılımı

Defter /Yıl	Toplam tereke sayısı	Müslim		Gayrimüslim		Toplam
		Erkek tereke sayısı	Kadın tereke sayısı	Erkek tereke sayısı	Kadın tereke sayısı	
TŞS 15/1811	65	10	13	6	0	29
TŞS 20/1815	45	6	6	1	0	13
TŞS 25/1819	78	6	13	0	1	20
TŞS 30/1826	179	18	28	1	2	49
Toplam	367	40	60	8	3	111

Mehir kaydı bulunan 111 tereke ayrıntılı incelendiğinde Müslim ve Gayrimüslim kadınların mehir miktarlarının 12,5 kuruş ile 500 kuruş arasında değiştiği görülmektedir (Bk. Tablo 3). Bu mehir kayıtlarına göre, evlilik sırasında erkekler maddi durumlarına mütenasip mehirler vermişlerdir. Yine Tablo 3'den de görüleceği üzere, kadınların mehir miktarları 50 ile 300 kuruş arasında yoğunlaşmaktadır. En yüksek (500 kuruş) mehri olan Rukiye bint-i Hacı Musa'nın 4101,5 kuruş mirası ile varlıklı olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸ Muhtemelen bu hanımın kocası Hasan b. Hüseyin Alemdar da varlıklı biri olmalıdır. İncelediğimiz defterlerde Hasan Bey'in tereke kaydına ise rastlanılmamıştır.

Son olarak kadınların birinci eş ya da ikinci eş olma durumları da mehir miktarını etkilemiş, ikinci eşler genel olarak daha az mehir almışlardır. Tespitlerimize göre, iki eşli erkeklerden mehir miktarları belirtilen dokuz terekeden altısında ikinci hanımların mihirleri ilk hanımlarından daha azdır. Örneğin, Akdeğirmen Mahallesi'nden Hödükoğlu Ebubekir b. Halil'in 17 Ekim 1826 tarihli terekesinde ilk hanımın mehri 300 kuruş iken ikinci hanımın mehri 50 kuruştur.⁵⁹ Birkaç iki eşli erkek terekesinde, hanımların aynı miktarda mehir aldıkları görülmektedir. Örneğin, Musluhiddin Mahallesi'nden Sancaktar Abdurrahman b. Ali'nin 8 Kasım 1815 tarihli terekesinde, eşler 50'er kuruş mehir almışlardır. Bir adet iki evli erkek terekesinde ise, ikinci eşe daha fazla mehir ödendiği görülmektedir. 14 Haziran 1812 tarihli bu tereke kaydına göre, Acepşir Mahallesi'nden Abdurrahman bin Mehmed'in ilk eşine 15 kuruş, ikinci eşine 50 kuruş mehir borcu bulunmaktadır.⁶⁰ İkinci eşlere ödenen mehir miktarlarında hanımların yaş durumları ve dul olmaları da etkili olmuş olabilir.

⁵⁸ TŞS 25, 125/1.

⁵⁹ TŞS 30, 115/1.

⁶⁰ TŞS 15, 39/2.

Tablo 3: Terekelerdeki Mehir Miktarları

Mehir miktarı (Kuruş)	Müslim Kadın sayısı	Gayrimüslim Kadın sayısı	Toplam
12,5	1	0	1
15	3	0	4
16	0	1	1
16,5	0	4	4
20	4	0	4
25	5	0	5
30	3	0	3
33	0	5	5
40	1	0	1
50	14	0	14
60	1	0	1
75	3	0	3
100	11	0	11
125	3	0	3
150	15	1	16
175	3	0	3
200	13	0	13
225	1	0	1
250	12	0	12
300	9	0	9
350	5	0	5
400	1	0	1
500	1	0	1
Toplam	109	11	121

2.4.3. Kadınların Eş Durumu

Örnek olarak seçilen dört Tokat Şer'iyye Defterinde bulunan miras kayıtları incelendiğinde kadınların eş durumları ile alakalı bilgiler görülmektedir. Bu bilgiler aşağıda Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4: Tokat'ta Kadınların Eş Durumu

Defter /Yıl	Müslim kadın		Gayrimüslim kadın		Toplam
	Eşli	Eşsiz	Eşli	Eşsiz	
TŞS 15/1811	13	2	4	1	20
TŞS 20/1815	7	4	1	1	13
TŞS 25/1819	15	1	6	4	26
TŞS 30/1826	32	20	14	9	75
Toplam	67	27	25	15	134

Toplam 134 kadından 92 tanesi eşli (kadınların yaklaşık % 69'u) olup 42 tanesinin (kadınların yaklaşık % 31'i) kocası yoktur. 42 tane eşli olmayan kadından 13 tanesi (kadınların yaklaşık % 10'u) ise çocuksuzdur. Büyük ihtimalle bunların kocaları kendilerinden önce vefat etmiştir. Eşli ve çocuğu olmayan kadınların bir kısmını bekâr olarak değerlendirebiliriz⁶¹. Bunlardan ikisinin ise mirasçısı olmayıp terekeleri devlet hazinesine (Beytülmal) kalmıştır. Din bakımından kadınların eş durumu değerlendirildiğinde, toplam 94 Müslim kadın terekesinden 67'si eşli, 27'si eşsiz; toplam 40 Gayrimüslim kadın terekesinden 25'i eşli, 15'i eşsizdir.

⁶¹ Bazı aile incelemelerinde tereke sahiplerinin evli, dul ve bekâr ayrımında; kocası ve karısı olan evli, çocuğu olan dul, çocuğu, kocası veya karısı olmayan ise bekâr kabul edilmiştir. Örnek olarak bk. Demirel, *agm.*, s. 950. Ancak kocası veya karısı ve çocuğu kendisinden önce vefat eden tereke sahipleri de bulunmaktadır. Bu nedenle çocuğu ve eşli (karı-koca) bulunmayanların bir kısmını bekâr olarak değerlendirebiliriz.

2.4.4. Kadınlarda Meslek, Unvan ve Lakaplar

İncelenen toplam 134 tereke kaydında kadınların isminin önünde her hangi bir meslek adına rastlanmamıştır. Abdurrahman Kurt, XVII. Yüzyıl Bursası'nda ev hanımlığı dışında kadınların meslek sahibi olmaları geleneğe aykırı olarak görüldüğünden çok az oranda iş yeri sahibi kadına rastlandığını belirtmektedir. Ziraî faaliyetlerde, mum üretenler arasında ve özellikle tekstilde kadınların rolü önemlidir. Lonca dışı üretim yapan kadınlar da vardır.⁶² Tokat'ta incelenen kadın terekelerinde dokuma tezgâhları bulunan kadınlara rastlanmaktadır. Ama bundan para kazandıklarına dair herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır.⁶³ Tokatlı hanımlar için dışarıda bir üretim söz konusu değilse de ailenin tüm ihtiyaçları mutfaktan giyeceğe, kilimden yorgan yastığa kadar kadınlar tarafından karşılanmaktadır. Bu dönemde dışarıdan aile için temin edilen ihtiyaçların sayısı oldukça az olduğundan onlar aile ekonomisinin gizli emekçileriydiler.

Kadın terekelerinde lakap sahibi kadın da görülmemiştir. Unvan olarak ise sadece Dabbağhane-i Cedid Mahallesi'nden Hacıye Maide bint-i Mehmed Ağa'nın 30 Ocak 1812 yılına ait tereke kaydında rastlamaktayız.⁶⁴ Bir kız, bir oğlan iki çocuk sahibi, eşi olmayan ve 5476 kuruşluk terekeye sahip Maide Hanım'ın "Hacıye" olarak anılmasından akraları arasında hacca gitme onuruna erişmiş tek kadın olduğu anlaşılmaktadır.

2.5. Ailede Erkek

Osmanlı kent erkeği örgün eğitim hakkı almada kadına göre daha ileri haklara sahiptir. Ailenin dışarıya ve topluma açılan penceresidir. Toplumun kendisine yüklediği sosyal, hukukî ve ahlakî olmak üzere üç görevi vardır. Sosyal görev erkeğin bir ev sahibi olmasını ve evlenmesini ifade eder. Hukukî görev, meslek sahibi olmayı ve ahlakî görev ise İslam dinine göre aile reisliğinin gereklerini yerine getirmeyi kapsar. Evli erkeğe yüklenen bu vazifelerin gereği gibi yapılması aile mutluluğunun da temeli sayılır.⁶⁵

2.5.1. Erkeklerin Miras Kayıtlarındaki Yeri

İncelenen dönemde (1811-1826) tespit edilen toplam 367 terekeden 233'ü (toplamın % 63,5'i) erkek terekesidir. Toplam 233 erkek terekесinin 141'i Müslim, geriye kalan 92'si ise Gayrimüslim erkeklere aittir (Bk. Tablo 1). Bir başka ifade ile erkek terekelerinin % 60,51'i Müslim, % 39,48'i Gayrimüslim erkek terekelerinden oluşmaktadır. Kadın terekelerinde olduğu gibi, erkeklerin tereke kayıtlarında da menkul ve gayrimenkul mallar yer almaktadır. Ancak erkek terekelerindeki mallar daha fazla ve çeşitlidir.

2.5.2 Erkeklerin Eş Durumu

İncelenen dört Tokat Şer'iyye Defterinde bulunan miras kayıtlarında erkeklerin eş durumları ile alakalı veriler aşağıda Tablo 5'de hülase edilmiştir. Tablodaki verilere göre, 233 erkek miras kaydı içerisinde toplamda 162 erkek tek eşlidir. Başka bir ifade ile tereke sahibi erkeklerin % 69'u tek eşli evliliği tercih etmiştir. Bu durum bize İslam'ın önerdiği şekilde Osmanlı toplumunda olduğu gibi Tokat'ta tek eşliliğin makbul olarak görüldüğünü anlatmaktadır.

⁶² Kurt, *agm.*, s. 437-438.

⁶³ Alkoç, *agt.*, s.133.

⁶⁴ TŞS 15, 107/1.

⁶⁵ İsmail Doğan, *agm.*, s. 387.

Tablo 5: Tokat'ta Erkeklerin Eş Durumu

Defter/Yıl	Müslim erkek		Gayrimüslim erkek		Müslim erkek	Gayrimüslim erkek	Toplam (Sayı)
	Tek Eşli (sayı)	Çok Eşli (sayı)	Tek Eşli (sayı)	Çok Eşli (sayı)	Eşsiz (sayı)	Eşsiz (sayı)	
TŞS 15/1811	18	5	15	0	7	0	45
TŞS 20/1815	16	2	9	0	3	2	32
TŞS 25/1819	15	5	17	0	11	4	52
TŞS 30/1826	38	6	33	0	15	12	105
Toplam	87	18	74	0	36	18	233

Erkek terekelerine göre, eş olmayan erkek sayısı 54'tür. Bu rakam, toplam 233 erkek terekisinin % 23,17'sine denk gelmektedir. 54 kişiden eş olmayıp çocuğu olan 29 kişidir. Muhtemelen bunlar eşleri kendilerinden evvel vefat etmiş dul kimselerdir. Hem eş hem de çocuğu olmayanlar ise 25 kişidir. Yukarıda eşsiz ve çocuksuz kadınlar için kullandığımız bekâr kavramını bu erkekler için de kullanabiliriz. Eşi ve çocuğu olmayan 12 erkeğin de mirasçısı olmayıp mirasları Beytülmal'e kalmıştır. Din bakımından erkeklerin eş durumu değerlendirildiğinde, toplam 141 Müslim erkek terekkesinden 87'si tek eşli, 18'i çok eşli, 36'sı eşsiz; toplam 92 Gayrimüslim erkek terekkesinden 74'ü tek eşli, 18'i ise eşsizdir. Bu rakamlardan Gayrimüslim erkeklerde çok eşlilik olmadığı anlaşılmaktadır. Müslüman erkeklerde çok eşliliğin % 12,76 (141 kişide 18 kişi) civarında olduğu görülmektedir. Bütün erkekler hesaba katıldığında ise, çok eşlilik oranı % 7,72'ye gerilemektedir.

İslam'da belli şartlar çerçevesinde çok evliliğe ruhsat olmasına rağmen Osmanlı toplumunda tek eşlilik hâkimdir. Said Öztürk'ün İstanbul, Edirne, Bursa, Ankara ve Şam şehirlerini baz alarak yaptığı çalışmasında birden fazla evlenme oranı % 5 ila % 12 arasında değişmektedir.⁶⁶ Bu çalışmadaki oranlar (% 7,72 ila % 12,76) da Said Öztürk'ün oranlarına yakındır. Çok eşli 18 Müslüman erkekte 16'sı ikişer eşlidir. Diğer iki kişiden birisi 8 Kasım 1815 tarihli tereke kaydına göre dört eşli Sancaktar Abdurrahman bin Ali'dir⁶⁷. Bu kişi vefat ettiğinde geride 2 oğlu ve 2 kızını bırakmıştır. 361 kuruşluk mal varlığından zengin olmadığı anlaşılmaktadır. Bir diğeri ise Zile voyvodası İlbaçoğlu Küçük Ahmet'tir. 27 Nisan 1815 tarihli tereke kaydına göre, dört kız, dört erkek çocuğa, dört eşe ve iki cariyeye sahip olan voyvodanın 50021 kuruşluk mirası olduğu görülmektedir⁶⁸.

Genelde Osmanlı toplumunda, özelde Tokat'ta sınırlı sayıda çok eşliliğin bazı sebepleri vardır. Bu sebeplerden birisi, belki de en önemlisi eşlerin çocuğunun olmamasıdır. Osmanlı toplumunda evlilikte çocuk olmamasının daha çok kadından kaynaklandığı düşünüldüğünden aile reisleri ilk eşlerinden çocuk sahibi olmadıkları zaman ikinci veya üçüncü eşle evlilikler yapmışlardır. Erkeğin kısırlılık nedeni olabileceği ihtimali pek dikkate alınmamıştır.⁶⁹ Bazı tereke sahibi erkeklerin iki veya üç kadınla evlendikleri halde çocuk sahibi olamadıkları görülmektedir.⁷⁰ Bu durum büyük ölçüde erkeğin kısırlılığı ile açıklanabilir.

Birden fazla evlilik yapan 18 erkeğin kimliklerine bakıldığında, yarısından fazlasının meslek, lakap ve unvan sahibi oldukları görülmektedir. Bunlardan 2'si sülale adı, diğer 2'si esnaf, 1'i el-hac, 1'i voyvoda ve ağa, 1'i seyyid ve ağa, 1'i başçavuş, 1'i sancaktar, 1'i deli ve geriye kalan 8'i ise herhangi bir unvanı olmayanlardır. Bu bilgiden hareketle her kesimden az sayıda Müslüman erkeğin birden fazla kadınla evlilik yaptıkları anlaşılmaktadır.

⁶⁶ Said Öztürk, "Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri", *Osmanlı*, C. 5., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 409.

⁶⁷ TŞS 20, 80/1.

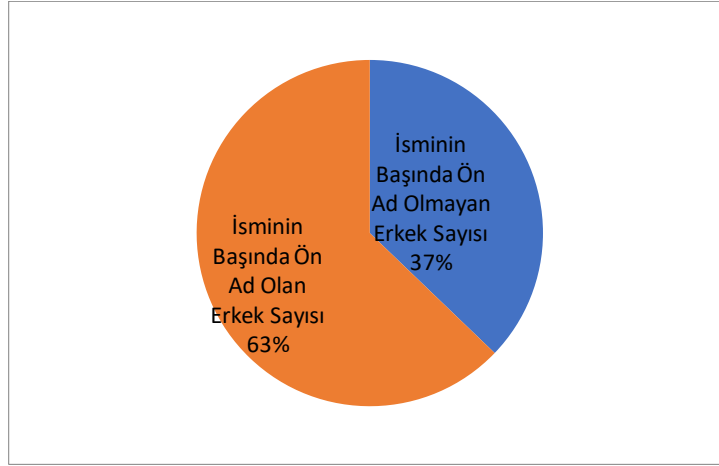
⁶⁸ TŞS 20, 158/1.

⁶⁹ Demirel, *agm.*, s. 951.

⁷⁰ Çocuksuz iki eşli erkek terekkesi için bk. TŞS 15, 95/1.

2.5.3. Erkeklerde Meslek, Unvan ve Lakaplar

233 erkek tereke kayıtlarında, Osmanlı toplumunda yaygın olduğu üzere, çoğunlukla isimden önce gelen ve şahısların ne iş yaptıklarını, kimlerden olduklarını, toplumun hangi kesimine ait olduklarını belirten bir ön ad bulunmaktadır. Bu çalışmada toplam 233 erkek terekesinden 147'sinde erkeklerin ön adla anıldığı, geri kalan 87'sinin sadece kendi isimleri ve baba adları ile birlikte kaydedildikleri tespit edilmiştir. Bu konu ile ilgili veriler aşağıda Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1: Erkeklerin Ön Ad Durumu

Ön ad taşıyan 147 kişiden 67'si zanaat sahibi iken 64'ü unvanla, kalan 16'sı ise sülale adıyla anılmaktadır. Zanaatkâr 67 erkeğin 37 ayrı mesleğe sahip olduğunu belirlenmiştir. Bu meslekler şunlardır: Abacı (10 kişi)⁷¹, bakkal (4), balıkçı, basmacı (2 kişi), berber, bıçakçı, bostancı yamağı⁷², boyacı, çömlekçi, çulha (cullah, dokumacı), debbağ (sepici, tabak, deri imalatçısı), demirci, duhancı (tütüncü), düğmecî, dülgere (2), hallaç (3 kişi)⁷³, hamamcı (2), ırgat (işçi), kahveci, katırcı, kavukçu, kazancı (8 kişi), kireççi, kundakçı⁷⁴, kuyumcu, kürkçü, manav (3 kişi), nalçacı⁷⁵, palancı (eyerci), peştemalci, semerci, simsar (komisyoncu), sünnetçi, taşçı (2 kişi), terzi, urgancı (kalın ip ustası), usta. Meslek sahibi Gayrimüslimler 38 kişiyle, 21 meslek dalında, % 57'lik kısmı oluşturmaktadır. 22 meslek dalında çalışan 29 Müslüman zanaatkârın oranı ise, % 43'tür. Gayrimüslimlerin ağırlıklı meslekler olarak abacılık (9 kişi) ve kazancılıkta (8 kişi) çalıştıkları tespit edilmiştir. 4 bakkalın ise Müslüman olduğu görülmüştür.

Unvanlı 64 erkek tereke sahibinin kullandıkları unvanlar şunlardır: Ağa (13 kişi; % 20,31)⁷⁶,

⁷¹ Aba, yünün dövülmesiyle yapılan kalın ve kaba kumaş ya da bu kumaştan yapılmış yakasız ve uzun üstlük demektir. Aba yapan veya satan kimseye abacı denir. Bk. Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara 2005, s. 1.

⁷² Bostanda sebze yetiştiren kimseye bostancı denir. Bostancıya yardımcı olarak çalışan kimseye bostancı yamağı adı verilir. Bk. *TTK Türkçe Sözlük*, s. 301, 2119.

⁷³ Hallaç, pamuk ve yünü yay veya tokmakla kabartan, diken kimse demektir. Bk. Mehmet ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Pradigma Yayınları, İstanbul 211, s. 288.

⁷⁴ Kundakçı, tüfeğin gerisindeki ağaçtan kısmı yapan sanatkâra verilen isimdir. Bk. Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987, s. 1116.

⁷⁵ Nalça küçük nal anlamına gelir. Kaba kundura, yemeni ve çizmenin altına çok dayanması için çakılan küçük demir parçası demektir. Nal işi yapan esnafa de nalçacı denir. Bk. Ünal, *age.*, s. 511.

⁷⁶ Ağa, Moğolca "büyük erkek kardeş" manasındaki "aka" kelimesinden gelir. Terim olarak, itibarlı emirlere, birçok kuruluşun başındaki âmirler, yörelerin idaresini ellerine almış kimselere verilen unvandır. Bk. Faruk Sümer, "Ağa", *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 451.

alemdar/sancaktar (7 kişi; % 10,93)⁷⁷, başçavuş (1 kişi; % 1,56)⁷⁸, başçukadar/serçuhadar (3 kişi; % 4,68)⁷⁹, beşe (5 kişi; % 7,81)⁸⁰, hacı (18 kişi; % 28,12)⁸¹, keşiş (1 kişi; % 1,56)⁸², pîr (1 kişi; % 1,56)⁸³, seyyid (14 kişi; % 21,87)⁸⁴, voyvoda⁸⁵ (1 kişi; % 1,56). Bazı tereke kayıtlarında ise baba ve oğulun ayrı unvanlar taşıdıkları görülmektedir. Örneğin, Genç Mehmed Ağa bin el-Hac Mustafa isminde baba Mustafa "hacı" unvanına, oğlu Genç Mehmed ise "ağa" unvanına sahiptir.⁸⁶

Sülale adıyla kaydedilen tereke sahiplerine örnek vermek gerekirse, Hödükoğlu Ebubekir bin Halil örneğinde Halil oğlu Ebubekir "Hödükoğlu" sülale adı ile kayıtlara geçmiştir.⁸⁷

2.6. Ailede Çocuk Sayısı ve Aile Nüfusu

Raphaela Lewis Osmanlı'da Gündelik Yaşam adlı eserinde Osmanlı ailesinde çocuk kavramına genişçe yer vermiştir. Ona göre bir bebeğin sağlıklı bir biçimde dünyaya gelmesi her zaman ailede sevinç kaynağıydı. Nazara karşı dualar, susam tohumları, önden ve arkadan gelecek tehlikelere karşı omuzlara takılan muskalar onları korurdu. Gözaydınlar, kulağa ezan okumalar, kırk çıkarmalar, sütannelik, diş çıkarma törenleri, süttten kesilme hamamları, sünnet, çocuk adına yapılan kutlamalardan bazılarıydı. Her ne kadar tüm çocuklar bu kadar yürekten ve yoğun bir ilgiyle karşılanmasa da onlara erken yaşlarından itibaren yaşlı kişilere ve özellikle kendi aile üyelerine karşı saygı duymaları öğretilirdi. Beş yaşına girince dininin gerekleri öğretilir, yedi yaşında ise eğitimi için bir camiye gönderilirdi. Okula ilk gittiği gününde ayrı bir kutlaması olurdu. İlk eğitimin bitmesiyle kızlar on iki yaşlarında annelerinin yanına ev yönetimi öğrenmeye dönerlerdi. Erkekler ise esnaf loncalarına kabul için bir zanaatkârın yanına çırak veya akademik

⁷⁷ "Bayrak, sancak, livâ" mânalarına gelen Arapça alem kelimesiyle "tutan" anlamındaki Farsça dârdan meydana gelmiş birleşik bir kelimedir. Tarih terimi olarak hükümdara ait saltanat sancaklarını taşıyanlar için kullanılmıştır. Bk. Abdülkadir Özcan, "Alemdar", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 363.

⁷⁸ Çavuş, Türkçe kökenli bir kelime olup çeşitli Türk devletlerinde bazı saray hizmetlilerini ifade eden ve askerî rütbe olarak kullanılan terimdir. Çavuşların amirine ise başçavuş denilir. Bk. Orhan F. Köprülü, "Çavuş", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 236; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul 1983, s. 161-162.

⁷⁹ Çuhadar, Farsça'da "yün kumaş" manasına gelen çuhaya, "sahip olan" anlamındaki dâr kelimesinin ilâvesiyle oluşmuştur. Yaygın olarak çukadar şeklinde de kullanılır. Başçuhadar ağa ve maiyetindeki ikinci ve üçüncü çuhadarların başlıca görevleri padişahın yağmurluğunu, kürk, kaftan, ayakkabı ve çizmelerini korumak, merasimlerde bunları bir yerden bir yere taşımak, bayram törenlerinde halka para serpmektir. Bk. Abdülkadir Özcan, "Çuhadar", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 381.

⁸⁰ Beşe, bazı Türk aşiretlerinde büyük evlat manasında kullanılan bir tabirdir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ilk şehzadeler Alaüddin ve Süleyman'a "paşa" unvanı verilmiştir. Daha sonra vezirlere ve kadıaskerlere de paşa unvanı kullanılmıştır. Pakalın, *age.*, C. I, s. 211. Güncel iki çalışmaya göre, "beşe" unvanı, Osmanlılarda sıklıkla yeniçerilerin kullandığı bir unvandır. Bk. Turan Açık, "Beşe Unvanı Hakkında", *Tarih Dergisi*, S. 62 (2015/2), İstanbul 2016, s. 37-64; İbrahim Serbestoğlu ve Turan Açık, "Hüseyin Hüsameddin'in Bilinmeyen Bir Eseri: Paşa Armağanı", *History Studies*, 6/2 (Temmuz 2014), s. 155-178.

⁸¹ Hacı, İslam'ın beş temel şartından birisi olan hac ibadetini yapmak üzere Mekte ve Medine'ye gidip bu görevi ifa edenler için kullanılan bir tabirdir. Hac ibadeti diğer dinlerde de bulunmaktadır. Pakalın, *age.*, C. I, s. 695.

⁸² Keşiş kelimesi, Farsça'da Hristiyanların âlim, zâhid ve ileri gelen din adamlarını tanımlamak için kullanılır. Terim olarak Hristiyanlık ve Budizm gibi bazı dinlerde ıssız bir yerde tek başına veya manastırda cemaat halinde münzevi hayat süren zâhidleri ifade eder. Bk. Şinasi Gündüz, "Keşiş", *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 322.

⁸³ Pir kelimesi Farça olup sözlükte "ihtiyar, ak saçlı, tecrübeli kimse" anlamına gelir. Tasavvuf terimi olarak mürşid, velî ve şeyh ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bk. Sâfi Arpaguş, "Pir", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 272.

⁸⁴ Seyyid, sözlükte "efendi, bey, önder, sahip, faziletli, kerim" gibi anlamlara gelen seyyid kelimesi (çoğulu sâdât), Hz. Peygamber'in soyundan gelenleri ifade eden bir terimdir. Bk. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Seyyid", *DİA*, C. 37, İstanbul 2009, s. 40.

⁸⁵ Mali-idari bir terim olarak voyvoda, Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyıldan itibaren yüksek rütbeli askerî zümre mensupları, vezirler, beylerbeyiler, sancak beyleri, paşmaklık haslar ve saray mensuplarının kendilerine tahsis edilen vergi gelirlerinin tahsiline yetkili kılınan memur demektir. Bk. Erol Özvar, "Voyvoda", *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 129.

⁸⁶ TŞS 30-54/2.

⁸⁷ TŞS 30, 115/1.

meslek sahibi olmak için medreselerde ilim tahsiline yönelirlerdi.⁸⁸

19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa’da çocukların durumunu Server Tanilli şöyle özetlemektedir: Fabrikalarda çok kötü şartlarda çalışan çocuk, kadın ve erkek tüm işçilere uygulanan şiddet, zulüm, açlık ve yoksullukla yüzleşen bir Avrupa vardır. 1827’de Fransa Paris’te doğan çocukların üçte biri, Mulhouse’da doğanların ise beşte biri evlilik dışı olarak doğmaktadır. Lille’de ise üç çocuktan biri 5 yaşından önce ölmektedir. Bunlar olurken bir gözlemcinin aktardığı üzere “işçilerin çoğu çocuklarının ölümüne kayıtsız gözlerle ve kimi zaman da sevinçle” bakmaktadır.⁸⁹

Tereke kayıtlarına göre 1811-1826 yılları arasında Tokat’ta tespit edilen toplam kız ve erkek çocuk sayısı 669’dur. Terekelerde “sagır/sagire=küçük” ya da “kebir/kebire=büyük” şeklinde kaydedilen çocukların yaşları hakkında net bir bilgi yer almamaktadır. Çocuk kayıtları ile ilgili veriler aşağıda Tablo 6’da gösterilmiştir. Tablodaki rakamlara göre, 1811 yılında toplam 122 çocuğun % 48’ini kızlar, % 52’sini erkekler oluşturmaktadır. Kız çocukların % 74,5’i Müslim, % 25,5’i Gayrimüslim; erkek çocukların % 65’i Müslim, % 35’i Gayrimüslimdir. 1815’te toplam 97 çocuk içinde kızların oranı % 53 iken erkeklerin oranı % 47’dir. Kız çocuklar içinde Müslim oranı % 78,5; Gayrimüslim oranı % 21,5; erkek çocuklar içinde Müslim oranı % 74; Gayrimüslim oranı % 26’dır. 1819’da toplam 155 çocuğun % 49’u kız, % 51’i erkektir. Kız çocuklar içinde Müslim oranı % 51,5; Gayrimüslim oranı % 48,5; erkek çocuklar içinde Müslim oranı % 55,7; Gayrimüslim oranı % 44,3’tür. 1826’da toplam 295 çocuk içinde kız çocukları % 45, erkek çocukları ise % 55’lik bir orana sahiptir. Kız çocukların % 58,7’si Müslim, % 41,3’ü Gayrimüslim; erkek çocukların % 57,4’ü Müslim, % 42,6’sı Gayrimüslimdir. Bu rakamlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde erkek çocukların oranı % 52,3, kızların oranı ise % 47,68 olmaktadır. Bu iki oran karşılaştırıldığında, erkeklerin yaklaşık % 5,5 nispetinde fazla olduğu görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2019 yılı canlı doğan bebek verilerine göre, bebeklerin % 51,3’ü erkek, % 48,7’si kızdır⁹⁰. 1811-1826 dönemi erkek-kız çocuk oranları ile 2019 yılı erkek-kız çocuk oranları kıyaslandığında oranların birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Tokat’ta Çocuk Sayısı

Defter/Yıl	Müslim		Gayrimüslim		Toplam	Toplam	Toplam
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek Çocuk	Kız Çocuk	
TŞS 15/1811	41	44	22	15	63	59	122
TŞS 20/1815	34	40	12	11	46	51	97
TŞS 25/1819	44	39	35	37	79	76	155
TŞS 30/1826	93	78	69	55	162	133	295
Toplam	212	201	138	118	350	319	669

İncelenen dönemde (1811-1826) Tokat’ta aile başına düşen çocuk sayıları ile ilgili veriler aşağıda Tablo 7’de yer almaktadır. Bu tablodaki verilere göre, bekârlar ile eşi veya kocası ve çocukları kendisinden önce vefat edenler de dâhil edilmek suretiyle toplam 367 Müslim ve Gayrimüslim tereke sahibinden 96’sı çocuksuzdur. Tüm tereke sahipleri içinde ailelerin yaklaşık dörtte biri tek çocukludur. 2 çocuklu ailelerin oranı % 20; 3 çocuklu ailelerin oranı ise % 14 civarındadır. Yüzdelik oranlar çocuk sayısı arttıkça küçülmektedir. Bu oranlardan Tokat’ta ailelerin büyük çoğunluğunun 1, 2 ve 3 çocuklu ailelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Aile başına ortalama çocuk sayısı hesaplandığında (çocuk sayısı/aile sayısı= 669/367=) 1,82 gibi bir rakam ortaya çıkmaktadır. Çocuksuz 96 tereke sahibi hesaba katılmadığında ise, aile başına ortalama çocuk sayısı (çocuk sayısı/aile sayısı= 669/271=) 2,46 olmaktadır.

⁸⁸ Raphaella Lewis, *Osmanlı’da Gündelik Yaşam*, Alter Yayınları, Ankara 2009, s. 89-95.

⁸⁹ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası V. Cilt 19. Yüzyıl: İlerlemeler ve Çelişmeler*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s.64.

⁹⁰ <https://data.tuik.gov.tr/tr/display-bulletin/?bulletin=dogum-istatistikleri-2019-33706>.

Tablo 7: Tokat'ta Çocuk Sayısının Ailelere Göre Dağılımı⁹¹

Yıllar	Çocuksuz aile sayısı	1.ÇA	2.ÇA	3.ÇA	4.ÇA	5.ÇA	6.ÇA	7.ÇA	8.ÇA	Toplam
1811	16	18	12	9	5	1	1	2	1	65
1815	9	11	9	6	5	3	0	1	1	45
1819	23	11	13	12	13	6	0	0	0	78
1826	48	46	41	25	8	6	5	0	0	179
Toplam	96	86	75	52	31	16	6	3	2	367
%	26	23	20	14	9	4	2	1	1	100

Dini bakımdan aile başına düşen çocuk sayısı değerlendirildiğinde, yukardaki genel oranlar biraz değişmektedir. Aşağıda Tablo 8'deki rakamlardan görüleceği üzere, Müslümanların en fazla sekiz çocuğa, Gayrimüslimlerin ise 6 çocuğa sahip oldukları görülmektedir. Yine tablodaki toplam rakamlar dikkate alındığında Müslümanlarda aile başına ortalama (çocuk sayısı/aile sayısı= 413/235=) 1,75 çocuk; Gayrimüslimlerde aile başına ortalama (çocuk sayısı/aile sayısı= 256/132=) 1,93 çocuk düşmektedir. Çocuksuz terekeler hesaba katılmadığında ise, Müslüman aile başına ortalama çocuk sayısı (çocuk sayısı/aile sayısı= 413/167=) 2,47; Gayrimüslim aile başına ortalama çocuk sayısı (çocuk sayısı/aile sayısı= 256/104=) 2,46 olmaktadır. Görüleceği üzere, bu iki oran oldukça birbirine yakındır. Bu durum Tokat'ta Müslim ve Gayrimüslimlerin çocuk sayısı oranlarının hemen hemen aynı olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Dini Bakımdan Çocuk Sayısının Ailelere Göre Dağılımı (1811-1826)

Ailedeki Çocuk sayısı	Aile Sayısı		Çocukların Toplamı	
	Müslim	Gayrimüslim	Müslim	Gayrimüslim
0	68	28	0	0
1	55	31	55	31
2	46	29	92	58
3	31	21	93	63
4	17	14	68	56
5	10	6	50	30
6	3	3	18	18
7	3	0	21	0
8	2	0	16	0
Toplam	235	132	413	256

Çocuk sayılarının tereke sahiplerinin unvan, meslek ve mali durumlarıyla ilişkileri incelendiğinde, eş sayısında olduğu gibi maddi durum ve unvanın çocuk sayısının azlığı veya çokluğunda görünürde bir etkisi olmadığı anlaşılmaktadır Hatta çok eşli olanlarla, tek eşli olanların çocuk sayılarında bile kayda değer bir farklılık bulunmamaktadır. Bu durum aşağıda Tokat'ta ailede çocuk ve eş sayılarına göre mal varlığı dağılımı ile çocuk başına düşen ortalama miras verileri tablosundan (Tablo 9) açıkça görülmektedir. Ömer Demirel'in Ankara'da ailenin niceliksel yapısı üzerine yaptığı çalışmada da benzer bir sonuca ulaşmıştır.⁹²

⁹¹ ÇA: Tabloda 1 Çocuklu Aile 1.ÇA, 2 Çocuklu Aile 2.ÇA vd olarak gösterilmiştir.

⁹² Demirel, *agm.*, s. 952.

Tablo 9: Çocuk ve Eş Sayılarına Göre Mal Varlığı Dağılımı (1811-1826)

Ailedeki Çocuk sayısı	Tek eşli aile sayısı	Miras toplamı (Kuruş)	Çocuk başına düşen miras (kuruş)	İki eşli aile sayısı	Miras toplamı (Kuruş)	Çocuk başına düşen miras (kuruş)	Dört eşli aile sayısı	Miras toplamı (kuruş)	Çocuk başına düşen miras (kuruş)
1	64	124491	1945	4	8768	2192	0	0	0
2	55	128747	1170	6	20182	1681	0	0	0
3	41	78663	639,5	1	1409	469,6	0	0	0
4	20	42286	528,5	1	1495	373,75	1	361	90,25
5	15	101679	1355	0	0	0	0	0	0
6	6	57520	1597	0	0	0	0	0	0
7	2	4896	349,7	1	520		0	0	0
8	1	19500	2437	0	0		1	50021	6252
Toplam	204	557782		13	32374		2	50382	

Tokat'ta ailenin kaç kişiden oluştuğu konusuna gelince, bu konuda net bir sayı ortaya koymak zordur. Zira terekeler bekâr, evli, dul ve misafir iken Tokat'ta vefat edenlerin mahkeme vasıtasıyla taksim edilen miras kayıtlarını ihtiva etmektedir. Bu nedenle her tereke kaydında aile bireylerinin tamamını bulmak mümkün değildir. Bekâr terekelerini dışarda bıraktığımızda, karı-koca ve çocuklardan müteşekkil aile için ortalama sayı Müslümanlarda 4,47; Gayrimüslimlerde 4,46 olmaktadır. Bu oranlar Ankara için Müslimlerde 4,4, Gayrimüslimlerde 4,6 olarak tespit edilmiştir.⁹³ Büyükanne ve büyük babanın da içinde yer aldığı geniş ailede birey sayısı biraz daha yüksek olmaktadır.

2.7. Ailede Mirasçılar ve Mal Varlıkları

Hukuk terimi olarak miras, ölen bir kimsenin (mûris) mal varlığının âkâbetini düzenleyen kuralların bütünüdür ifade eder. Mirasçılık sebepleri kan hısımlığı, evlilik ve akdi hısımlıktır (velâ). Kan hısımlarının ve nikâh bağı devam ettiği sürece karı kocanın mirastan ne kadar pay alacakları iki ya da üç kademeli üleştirme usulünün uygulanmasıyla belirlenir. Birinci kademeyi muayyen pay sahipleri (ashâbü'l-ferâiz) oluşturur. Bunlar karı, koca, baba, anne, kız, oğul kızı, öz kız kardeş, baba bir kız kardeş, anne bir erkek ve kız kardeşler, baba tarafından araya kadın girmeyen dedelerle anne ve baba tarafından ninelerdir. Bunlardan çoğunun kadın olması İslâm'ın kadına verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Bu gruptakilerin birlikte mirasçı oldukları kişilere göre değişen pay durumları "kırk hal" diye anılır. İkinci kademedede "asabe" denilen yakınlar yer alır. Ashâbü'l-ferâizden arta kalan miktar ve bunların bulunmaması halinde terekenin tamamı asabeye aittir. Asabiye; asabe-i nesebiyye ve asabe-i sebebiyye diye ikiye ayrılır. Asabiye-i nesebiyye mûrise doğrudan veya erkek vasıtasıyla bağlı yakınlarıdır. Sebebiyye adı verilen asabe ise mûrise kan bağıyla değil âzatlık ilişkisiyle bağlıdır. Ashâbü'l-ferâiz ve asabe gruplarına girmeyen kızın çocukları, amca, dayı ve teyze gibi yakınlarla "zevî'l-erhâm" denilir. Bunlar üçüncü kademedede mirasçılardır. Ölenin hiç mirasçısı bulunmadığında tereke bazı mezheplere göre miras payı, bazılarına göre ise sahipsiz mal hükmünde olmak üzere devlete kalır.⁹⁴

Bu bilgiler ışığında çalışmada tereke kayıtları yardımı ile Tokat'ta ailedeki mirasçı kadın, mirasçı erkek ve hazine payları tespit edilmiştir. Bu bakımdan terekelerden elde edilen veriler aşağıda Tablo 10'da özetlenmiştir.

⁹³ Demirel, *agm.*, s. 953.

⁹⁴ Hamza Aktan, "Miras", *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 143; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 442-466.

Tablo 10: Tokat'ta Ailede Mirasçıların Dağılımı

Defter/Yıl	Erkek Mirasçı (sayı)	Kadın Mirasçı (sayı)	Beytülmal (sayı)
TŞS 15/1811	111	129	3
TŞS 20/1815	70	103	3
TŞS 25/1819	129	142	6
TŞS 30/1826	318	307	6
Toplam	628	681	18
%	47	51	2

Tablo 10'daki verilerden kadın mirasçıların sayısının erkek mirasçılardan fazla olduğu görülmektedir. Tereke sayıları (erkek 233, kadın 134) dikkate alınırsa kadın mirasçı sayısının fazlalığı gerçekten önem arz etmektedir. Bu durum hem Müslim hem Gayrimüslimlere tatbik edilen İslam miras hukukunda kadın mirasçıların sayısının fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Kimsesi olmayanların mirasının aktarıldığı hazinenin payı ise sadece % 2'de kalmıştır.

Erkek ve kadın tereke sahiplerinin genel olarak mal varlıklarına bakıldığında sadece bir Müslim kadın terekesinde mirasa konu olabilecek mallarının fiyat dökümü hesap edilmediği tespit edilmiştir.⁹⁵ Geriye kalan toplam 366 tereke sahibinin mal varlıkları din ve cinsiyet bakımından aşağıda Tablo 11'de verilmiştir. Tablodaki verilere göre, dini bakımdan genel toplam mal varlığı içinde Müslimlerin mal varlığı oranı % 79,45 (772485 kuruş), Gayrimüslimlerin mal varlığı oranı % 20,55 (199842,5 kuruş)'dir. Müslim terekeleri içinde erkeklerin mal varlığı oranı % 84,32 (651366,5 kuruş), kadınların mal varlığı oranı % 15,68 (651366,5 kuruş); Gayrimüslim terekeleri içinde erkeklerin mal varlığı oranı % 84,77 (169411 kuruş), kadınların mal varlığı oranı % 15,23 (30431,5 kuruş)'dir. Müslim terekelerinde ortalama erkek terekesi başına (terake toplamı/toplam tereke sayısı=651366,5/141=) 4619 kuruş, kadın terekesi başına (Müslim kadın tereke toplamı/toplam Müslim kadın tereke sayısı=121118,5/93=) 1302 kuruş; Gayrimüslim terekelerinde ortalama erkek terekesi başına (terake toplamı/toplam tereke sayısı=169411/92=) 1841 kuruş, kadın terekesi başına (terake toplamı/toplam tereke sayısı=30431,5/40=)760 kuruş düşmektedir. Cinsiyet bakımından genel tereke toplamı içinde erkeklerin mal varlığı oranı % 84,42 (820777,5 kuruş); kadınların mal varlığı oranı % 15,58 (151549,5 kuruş) civarındadır. Erkek terekelerinde ortalama tereke miktarı (terake toplamı/toplam erkek tereke sayısı=820777,5/233=) 3522 kuruş; kadın terekelerinde ise ortalama tereke miktarı (terake toplamı/toplam tereke sayısı=151549,5/134=) 1130 kuruş olmaktadır. Bu verilerden hem Müslim hem de Gayrimüslim erkeklerin mal varlığı bakımından kadınlardan daha fazla zengin oldukları görülmektedir.

Tablo 11: Tokat'ta Ailede Mirasın Din ve Cinsiyet Bakımından Dağılımı

Defter/Yıl	Müslim Mal Varlığı (Kuruş)		Gayrimüslim Mal Varlığı (Kuruş)		Toplam (Kuruş)
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
TŞS 15/1811	74829,5	15173,5	40539	791,5	131333,5
TŞS 20/1815	146204	11008	9492	257	166961
TŞS 25/1819	203339	15106	25163	9600	253208
TŞS 30/1826	226994	79831	94217	19783	420825
Toplam	651366,5	121118,5	169411	30431,5	972327,5
Tereke başına ortalama mal	4619	1302	1841	760	2656

Tereke sahiplerinin mal varlıklarını 0-500 kuruş, 501-1000 kuruş, 1001-5000 kuruş 5001-10000 kuruş, 10001-20000 kuruş, 20001-50000 kuruş ve 50001+ üstü şeklinde yedi ayrı kategoriye göre sıraladığımızda bazı bulgulara ulaşılmaktadır. İlk olarak, Tablo 12'de görüleceği üzere, 0-500 kuruş, 501-1000 kuruş ve 1001-5000 kuruş kategorilerinde toplam 324 tereke sahibi

⁹⁵ TŞS 30, 124/1.

yer almaktadır. Bu rakam, toplam 366 terekenin % 88,52'sine tekabül etmektedir. Geriye kalan 42 kişi 5000 ila 51000 kuruş arasında değişen gelirlere sahip olup toplumun en zengin tabakasını oluşturmaktadır. Bu veriden hareketle Tokat'ta toplumun büyük çoğunluğunun 5000 kuruşun altında servete sahip oldukları söylenebilir. İkinci olarak, kadın terekelerinin büyük çoğunluğu birinci ve ikinci kategoride yer almaktadır ve 10000 kuruşun üzerinde herhangi bir terekeye rastlanılmamaktadır. Bu durum, servet bakımından erkeklerden çok daha düşük bir seviyede olduklarını göstermektedir. Yukarıda Tablo 11'de gösterilen tereke ortalamaları da bu sonucu teyit etmektedir. Üçüncü olarak, erkek terekelerinde mal varlığı birinci, ikinci ve üçüncü kategorilerde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca 20000 kuruşun üzerinde Gayrimüslim erkek terekeleri tespit edilmemiştir. Bu tespit, Müslim erkeklerin mal varlıklarının Gayrimüslim erkeklere göre daha fazla olduğunu işaret etmektedir. Bu durum tereke başına ortalama mal varlıklarında da açıkça görülmektedir (Bk. Tablo 11).

Tablo 12: 1811-1826 Döneminde Erkek ve Kadın Terekelerinde Servet Aralığı

Gelir kategorisi (kuruş)	Müslim (tereki sayısı)		Gayrimüslim (tereki sayısı)		Toplam (tereki sayısı)	%
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın		
0-500	31	28	27	20	106	28,96
501-1000	27	29	26	13	95	25,95
1001-5000	55	31	31	6	123	33,60
5001-10000	15	5	5	1	26	7,10
10001-20000	5	0	3	0	8	2,18
20001-50000	7	0	0	0	7	1,91
50001 ve üstü	1	0	0	0	1	0,27
Toplam	141	93	92	40	366⁹⁶	100

Kadın tereke kayıtları içinde en düşük tereke toplamı, Çay Mahallesi'nde evli ve bir kızı olan Hüseyin kızı Zeynep'in 3 Zilhicce 1235/11 Eylül 1820 tarihli terekesine aittir. Sadece 41 kuruştan oluşan mal varlığı, ev eşyası ve kocasının zimmetindeki mihr-i müeccelinden ibarettir.⁹⁷ En yüksek Müslim kadın mal varlığı ise Mihmad Hacıb Mahallesi'nden evli ve çocuksuz Hatice bint-i Mustafa'nın 13 Rebiülevvel 1242/15 Ekim 1826 tarihli terekesinde tespit edilmiştir. Terekedeki toplam mal varlığı 7140 kuruş olup kitap (20 kuruş), anne ve babasından miras hissesi (1367 kuruş), giyim eşyası ve kumaşlar (1008 kuruş), ziynet ve takılar (2753 kuruş), nakit para (257,5 kuruş), ev eşyası (615 kuruş) ve bir evden (1100 kuruş) oluşmaktadır.⁹⁸ Gayrimüslim kadın terekeleri içinde en düşük en miras, Alacamescit Mahallesi'nden Anna bint-i Agob'un 31 Aralık 1811 tarihi terekesinde yer almaktadır. Bu terekeye göre, evli olup çocuğu olmayan Anna toplam 63,5 kuruşluk mirasa sahiptir.⁹⁹ En yüksek Gayrimüslim kadın mal varlığı ise Yaşmeşdan Mahallesi'nden Acıanna? bint-i Bogos'un 15 Nisan 1819 tarihli terekesinde kayıtlıdır. Üç erkek ve bir kız çocuğu ile dul kalan Acıanna?'nın toplam mirası 6780 kuruştur.¹⁰⁰

Erkek tereke kayıtları içinde en düşük miras (23 kuruş), 6 Kasım 1815 tarihinde Astarıcılar hanında vefat eden ve ismi defterde belirtilmeyen bir Gayrimüslime aittir. Mirasçısı olmadığından malı varlığı Beytülmal'a kalmıştır.¹⁰¹ Müslüman erkekler içinde en düşük tereke ise Kaya Mahallesi'nden Ömer bin Abdullah'ındır. 11 Mart 1812 tarihli tereke kaydına göre merhum Ömer çocuğu olmayıp bir eş ve 87 kuruşluk mirasa sahiptir.¹⁰² En varlıklı erkek tereke kayıtlarına, tek eşli, iki erkek çocuklu Mihmad Hacıb Mahallesi'nden Esseyid el-Hac Hüseyin Alemdar bin

⁹⁶ Toplam 367 terekeden bir kadın terekesinde tereke hesaplaması yapılmadığından dikkate alınmamıştır.

⁹⁷ TŞS 25, 121/1.

⁹⁸ TŞS 30, 122/1.

⁹⁹ TŞS 15, 116/2.

¹⁰⁰ TŞS 25, 156/1.

¹⁰¹ TŞS 20, 80/1.

¹⁰² TŞS 15, 80/1.

Esseyyid Osman Alemdar'ın 51.006 kuruşluk mirası¹⁰³ ve dört eşli, sekiz çocuklu Zile Voyvodası İlbaşoğlu Küçük Ahmet Ağa'nın 50.021 kuruşluk mirası¹⁰⁴ örnek olarak verilebilir.

Genel olarak Tokat'ta mal varlığının % 28,96'sı 0-500 kuruş, % 25,96'ısı 501-1000 kuruş, % 33,60'ı 1001- 5.000 kuruş, % 7,10'u 5001-10000 kuruş, % 4,37'lik kısım ise 10.000-50.000 kuruş arasındadır. Halil İnalıcık'ın Bursa terekeleri üzerinde yaptığı çalışmada ortaya koyduğu servet sınıflandırmasına göre, 1000 akçadan aşağı tereke sahipleri fakir sınıfı, 10000 akçadan yukarı olanlar varlıklı sınıfı ve 1001-10000 akça arası tereke sahipleri ise orta halli grubu oluşturmaktadır.¹⁰⁵ Buna göre Tokat'taki 366 tereke kaydı değerlendirildiğinde, 0-1000 kuruş arası fakir olanlar % 54,91, 1001-10.000 kuruş arası orta halli olanlar % 40,71, 10.000 kuruş üstü zengin olanlar % 4,37'lik bir orana sahiptirler. Bu oranlara göre, Tokat'ın çoğunluğu fakir ve orta halli kesim oluşturmaktadır.

Sonuç

XIX. yüzyıl ilk yarısında Tokat'ta aile kurumu şer'iyye sicillerinde bulunan tereke kayıtları ile aile hukuku ile ilgili i'lam ve hüccetlere göre incelenmiştir. İnceleme sonucunda bazı bulgulara ulaşılmıştır. Bu bulguları, diğer şehirlere ait aile çalışmalarıyla mukayese ederek bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür.

İncelemede Şer'iyye Sicillerindeki kayıtlardan ve modern incelemelerden Osmanlı döneminde Tokat şehrinin çok dinli ve çok kültürlü olduğu görülmüştür. Şehirde Müslüman Türkler ile Rum, Ermeni ve Yahudilerin oluşturduğu Gayrimüslimler bir arada yaşamışlardır. Dinleri ve milletleri farklı olmasına rağmen Müslümanlar ve Gayrimüslimlerin aile hukukunu ilgilendiren konularda İslam aile hukukuna tabi oldukları tespit edilmiştir. Sicil kayıtlarına göre, İslam aile hukuku, ailenin oluşumu, ailede nüfus, aile birliğinin dağılması (boşanma), ailede sosyal güvenlik (nafaka, vasilik, kisve-baha, kayyım), mehir ve miras gibi hususlarda tam olarak uygulanmıştır.

İncelenen 367 tereke kaydı ilk olarak din ve cinsiyet bakımından tasnife tabi tutulmuştur. Dini bakımdan toplam 367 tereke kaydının % 64'ü Müslüman (235 kişi) % 36'sı Gayrimüslimdir (132 kişi). Cinsiyet bakımından toplam 367 tereke kaydının 233'ü erkeklere, 134 tanesi kadınlara aittir. Bu durumda erkek-kadın tereke oranları yaklaşık olarak % 63,49'a % 36,51'dir. Toplam 233 erkek terekесinden 141'i Müslüman, geri kalan 92'si Gayrimüslim; 134 kadın terekесinin 94'ü Müslim, geriye kalan 40'ı ise Gayrimüslim kadınlara aittir. Bu rakamlardan şehirde nüfusun yaklaşık % 63,5'ini¹⁰⁶ oluşturan Müslüman terekelerinin daha fazla olduğu görülmektedir.

İslam ve Osmanlı aile hukukuna göre, kadınların nikah sırasında ödenmeyip tehir edilen mehirleri miras paylaşımında dikkate alınmıştır. İncelenen bazı erkek ve kadın tereke kayıtlarında Müslim ve Gayrimüslim kadınların mehir alacakları kayda geçirilmiştir. Bu bakımdan toplam 367 tereke kaydından 111 adedinde mehir kaydı tespit edilmiştir. Bu 111 tereke ayrıntılı incelendiğinde Müslim ve Gayrimüslim kadınların mehir miktarlarının 12,5 kuruş ile 500 kuruş arasında değiştiği ancak 50 ile 300 kuruş arasında yoğunlaştığı görülmüştür. Çok eşli evliliklerde ise bazen eşit, bazen ikinci eşin daha az ya da bazen de ilk eşin daha az miktarda mehir aldıkları tespit edilmiştir. Genel kanaat olarak mehir miktarlarının tespitinde erkeklerin ekonomik ve sosyal durumları ile hanımların yaşları ve dul veya bakire olmalarının etkili olduğu ileri sürülebilir.

¹⁰³ TŞS 25, 120/1.

¹⁰⁴ TŞS 20, 158/1.

¹⁰⁵ Halil İnalıcık, "15. Asır Türkiye İktisadi ve İctimai Tarihi Kaynakları", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 191-192.

¹⁰⁶ 119 numaralı Tokat Şer'iye Sicilinde yer alan bir kayda göre, 1739 yılında 3232 Müslim ve 1868 Gayrimüslim hane mevcuttur. Hane sayılarından nüfusun yaklaşık olarak % 63,5'inin Müslim % 36,5'inin Gayrimüslim olduğu anlaşılmaktadır. Bk. TŞS 119, 10/5.

Tereke kayıtlarından genel olarak Tokat'ta ailenin karı, koca ve çocuklardan oluşan çekirdek aile olduğu görülmüştür. Kadın ailede temel öğelerden biridir. Kadın terekelerine göre, kadınların % 69'u (134 kadından 92'si) eşli olup % 31'inin (134 kadından 42'si) kocası yoktur. 42 tane eş olmayan kadından 13 tanesi ise çocuksuzdur. Büyük ihtimalle bunların kocaları kendilerinden önce vefat etmiştir. Eşi ve çocuğu olmayan kadınların bir kısmı bekâr olarak da değerlendirilebilir. Din bakımından kadınların eş durumu değerlendirildiğinde, toplam 94 Müslim kadın terekesinden 67'si eşli, 27'si eşsiz; toplam 40 Gayrimüslim kadın terekesinden 25'i eşli, 15'i eşsizdir. Kadın terekelerinde meslek ve lakap sahibi kadın görülmemiştir. Unvan olarak ise sadece bir Müslüman kadının "haciye" sıfatını kullandığı tespit edilmiştir. Bu hanım, döneme göre hem hacca gidecek kadar paraya hem de gayet zor bir yolculuğu göze alacak bir vizyona sahiptir.

Ailenin ikinci temel öğesi erkektir. Erkek terekelerine göre, toplam 233 erkekten 54'ünün eşli, 179'u evvel vefat etmiştir. Hem eşli hem de çocuğu olmayanlar ise 25 kişidir. Bunların bir kısmının bekâr olduğu düşünülebilir. Toplam 233 erkekten 162'si (erkeklerin % 69'u) tek eşlidir. Dini bakımından, toplam 141 Müslim erkek terekesinden 87'si tek eşli, 18'i çok eşli, 36'sı eşsiz; toplam 92 Gayrimüslim erkek terekesinden 74'ü tek eşli, 18'i ise eşsizdir. Bu rakamlardan Gayrimüslim erkeklerde çok eşlilik olmadığı anlaşılmaktadır. Müslüman erkeklerde çok eşliliğin % 12,76 (141 kişide 18 kişi) civarında olduğu görülmektedir. Bütün erkekler hesaba katıldığında ise, çok eşlilik oranı % 7,72'ye gerilemektedir. Said Öztürk'ün İstanbul, Edirne, Bursa, Ankara ve Şam şehirlerini baz alarak yaptığı çalışmasında birden fazla evlenme oranı % 5 ila % 12 arasında değişmektedir. Bu çalışmadaki oranlar (% 7,72 ila % 12,76) da Said Öztürk'ün oranlarına yakındır. Bütün bu veriler dikkate alındığında İslam hukukunda çok evliliğe ruhsat olmasına rağmen Osmanlı toplumunda ve Tokat'ta tek eşliliğin yaygın olduğu görülmektedir. "Kadının biri alâ ikisi belâdır" şeklindeki atasözüne kulak veren Tokat erkeklerinin mutluluğu tek eşlilikte aradıkları söylenebilir. Ayrıca sınırlı sayıda görülen çok eşliliğin sebepleri arasında servet sahibi olma, ilk hanımdan çocuğu olmama ve erkek çocuk sahibi olma gibi nedenler sayılabilir.

233 erkek terekesinden 147'sinde erkeklerin ön adla anıldığı, geri kalan 87'sinin sadece kendi isimleri ve baba adları ile kaydedildikleri tespit edilmiştir. Ön ad taşıyan 147 kişiden 67 tanesi zanaat sahibi iken 64'ü unvanlı, kalan 16'sı ise sülale adıyla anılmaktadır. Zanaatkâr 67 erkeğin 37 farklı mesleğe sahip olduğu belirlenmiştir. Meslek sahibi Gayrimüslimler 38 kişiyle, 21 meslek dalında, % 57'lik kısmı oluşturmaktadır. 22 meslek dalında çalışan 29 Müslüman zanaatkârın oranı ise, % 43'tür. Gayrimüslimlerin ağırlıklı meslekler olarak abacılık (9 kişi) ve kazancılıkta (8 kişi) çalıştıkları tespit edilmiştir. Bu rakamlardan tereke sayılarının azlığına rağmen Gayrimüslimlerin daha fazla meslek sahibi olduğu görülmektedir. Unvanlı erkek tereke sahipleri içinde en fazla % 28,12 ile "hacı" unvanı öne çıkmaktadır. Buradan varlıklı erkeklerin hac dini vecibelerini yerine getirmeye önem verdikleri söylenebilir. "Seyyid" olarak anılanların oranı % 21,87; "ağa" unvanını kullananlar ise % 20,31'lik bir orana sahiptir. Ömer Demirel'in Ankara için yaptığı araştırmada "hacı" % 20,7; "seyyid" ise % 10'luk oranlara sahiptir.¹⁰⁷ Bu sonuçlar dinî nitelikli unvanların Anadolu'da yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

Tokat'ta ailede çocuk sayısı ve ailenin nüfusu bakımından tereke kayıtları üzerinde yapılan incelemeye göre tespit edilen toplam 669 çocuktan 350'si erkek, 319'u kızdır. Bu durumda erkek çocukların oranı % 52,3, kızların oranı ise % 47,68 olmaktadır. Bu iki oran karşılaştırıldığında, erkeklerin yaklaşık % 5,5 nispetinde fazla olduğu görülmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2019 yılı canlı doğan bebek verilerine göre, bebeklerin % 51,3'ü erkek, % 48,7'si kızdır. 1811-1826 dönemi erkek-kız çocuk oranları ile 2019 yılı erkek-kız çocuk oranları kıyaslandığında

¹⁰⁷ Demirel, *agm.*, s. 947-948

oranların birbirine yakın olduğu görülmektedir.

İncelenen dönemde (1811-1826) Tokat'ta ailelerin çocuk sayıları değerlendirildiğinde, 96 çocuksuz aile haricinde tereke sahibi ailelerin yaklaşık dörtte birinin tek çocuklu olduğu tespit edilmiştir. 2 çocuklu ailelerin oranı % 20; 3 çocuklu ailelerin oranı ise % 14 civarındadır. Terekelerde en fazla sekiz çocuklu aileye tesadüf edilmiştir. Rıfat Özdemir, Tokat'ta aile ile ilgili çalışmasında en fazla üç çocuklu aile verisi paylaşmıştır.¹⁰⁸ Bu oranlardan Tokat'ta ailelerin büyük çoğunluğunun 1, 2 ve 3 çocuklu ailelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Aile başına ortalama çocuk sayısı hesaplandığında (çocuk sayısı/aile sayısı= 669/367=) 1,82 gibi bir rakam ortaya çıkmaktadır. Çocuksuz 96 tereke sahibi hesaba katılmadığında ise, aile başına ortalama çocuk sayısı (çocuk sayısı/aile sayısı= 669/271=) 2,46 olmaktadır. Dini bakımdan aile başına düşen çocuk sayısı değerlendirildiğinde, Müslümanlarda aile başına ortalama (çocuk sayısı/aile sayısı= 413/235=) 1,75 çocuk; Gayrimüslimlerde aile başına (çocuk sayısı/aile sayısı= 256/132=) 1,93 çocuk düşmektedir. Çocuksuz 96 tereke sahibi hesaba katılmadığında ise, Müslüman aile başına ortalama çocuk sayısı (çocuk sayısı/aile sayısı= 413/167=) 2,47; Gayrimüslim aile başına ortalama çocuk sayısı (çocuk sayısı/aile sayısı= 256/104=) 2,46 olmaktadır. Görüleceği üzere, bu iki oran oldukça birbirine yakındır. Bu durum Tokat'ta Müslim ve Gayrimüslimlerin çocuk sayısı oranlarının hemen hemen aynı olduğunu göstermektedir.

Tereke incelemesinden Tokat'ta ailenin kaç kişiden oluştuğu konusunda, her tereke kaydında aile bireylerinin tamamını bulmak mümkün olmadığından net bir sayı ortaya koymak zordur. Bekâr terekelerini dışarda bıraktığımızda, karı, koca ve çocuklardan müteşekkil bir aile için ortalama sayı Müslümanlarda 4,47; Gayrimüslimlerde 4,46 olmaktadır. Rıfat Özdemir'in Tokat'ta aile ile ilgili çalışmasındaki verilere göre, 1771-1810 arasında aile nüfus ortalaması 4,57'dir.¹⁰⁹ Bu durumda bizim ortalama aile nüfus tespitemiz, Özdemir'in ortalama aile tespitini teyit etmektedir. Ahmet Erdoğan'a göre ise 1803-1809 yılları arasında Tokat'ta ortalama aile nüfusu 4,2'dir.¹¹⁰ Bu oranlar Ankara için Müslimlerde 4,4, Gayrimüslimlerde 4,6 olarak tespit edilmiştir.¹¹¹ Yıldırım Yıldırım 1839-1876 döneminde Diyarbakır'da her ailede ortalama 2,93 çocuk hesap etmiştir.¹¹² Bu rakama anne ve babayı da eklediğimizde aile nüfus ortalaması 4,93 olmaktadır. Bu aile ortalamalarına büyükanne ve büyükbaba eklediğimizde ise ailedeki birey sayısı biraz daha artmaktadır. Bütün bu rakamlardan Anadolu'da ailenin fazla kalabalık olmadığı anlaşılmaktadır.

1811- 1826 arasında Tokat'ta ailedeki mirasçı kadın, mirasçı erkek ve hazine payları değerlendirildiğinde, mirasçılar içinde kadın oranı erkeklerden % 4 (628 erkek, 681 kadın) daha fazladır. Tereke sayıları (erkek 233, kadın 134) dikkate alınırsa kadın mirasçı sayısının fazlalığı gerçekten önem arz etmektedir. Bu durum İslam ve Osmanlı miras hukukunda ailede kadın mirasçıların sayısının fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Kimsesi olmayanların mirasının aktarıldığı hazinenin payı ise sadece % 2'dir.

Erkek ve kadın tereke sahiplerinin genel olarak mal varlıklarına din ve cinsiyet bakımından bakıldığında bazı farklılıklar tespit edilmiştir. Dini bakımdan genel toplam mal varlığı içinde Müslimlerin mal varlığı oranı % 79,45 (772485 kuruş), Gayrimüslimlerin mal varlığı oranı % 20,55 (199842,5 kuruş)'dir. Cinsiyet bakımından genel tereke toplamı içinde erkeklerin mal varlığı oranı % 84,42 (820777,5 kuruş); kadınların mal varlığı oranı % 15,58 (151549,5 kuruş)

¹⁰⁸ Özdemir, *agm.*, s. 1028-1029.

¹⁰⁹ Rıfat Özdemir'in çalışmasında ailedeki çocuk sayılarına dair veriler olmasına rağmen aile başına ortalama çocuk sayısı hesap edilmemiştir. Bu oran, Özdemir'in verileri kullanılarak tarafımızdan hesap edilmiştir. Bk. Özdemir, *agm.*, s. 1028-1029.

¹¹⁰ Erdoğan, *a.g.t.*, s. 51.

¹¹¹ Demirel, *agm.*, s. 953.

¹¹² Yıldırım Yıldırım, "Şer'iyye Sicillerine Göre Ayıntab'da (Gaziantep) Ailenin Demografik Yapısı: Eş ve Çocuk Sayıları (1839-1876)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S.1 Gaziantep 2018, s. 375.

civarındadır. Erkek terekelerinde ortalama tereke miktarı (tereke toplamı/toplam tereke sayısı=820777,5/233=) 3522 kuruş; kadın terekelerinde ise ortalama tereke miktarı (tereke toplamı/toplam tereke sayısı=151549,5/134=) 1130 kuruş olmaktadır. Bu verilerden hem Müslim hem de Gayrimüslim erkeklerin mal varlığı bakımından kadınlardan daha fazla zengin oldukları anlaşılmaktadır.

Tereke sahiplerinin mal varlıkları 0-500 kuruş, 501-1000 kuruş, 1001-5000 kuruş 5001-10000 kuruş, 10001-20000 kuruş, 20001-50000 kuruş ve 50001+ üstü şeklinde yedi ayrı kategoriye göre sıralandığında bazı bulgulara ulaşılmaktadır. İlk olarak, 0-500 kuruş, 501-1000 kuruş ve 1001-5000 kuruş kategorilerinde toplam 324 tereke sahibi yer almaktadır. Bu rakam, toplam 366 terekenin % 88,52'sine tekabül etmektedir. Geriye kalan 42 kişi 5000 ila 51000 kuruş arasında değişen gelirlere sahip olup toplumun en zengin tabakasını oluşturmaktadır. Bu veriden hareketle Tokat'ta toplumun büyük çoğunluğunun 5000 kuruşun altında servete sahip olduklarını söylenebilir. İkinci olarak, kadın terekelerinin büyük çoğunluğu birinci (0-500 kuruş) ve ikinci kategoride (501-100 kuruş) yer almaktadır ve 10000 kuruşun üzerinde herhangi bir terekeye rastlanılmamaktadır. Bu durum, servet bakımından erkeklerden çok daha düşük bir seviyede olduklarını göstermektedir. Üçüncü olarak, erkek terekelerinde mal varlığı birinci, ikinci ve üçüncü kategorilerde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca 20000 kuruşun üzerinde Gayrimüslim erkek terekesi tespit edilmemiştir. Bu tespit, Müslim erkeklerin mal varlıklarının Gayrimüslim erkeklere göre daha fazla olduğunu işaret etmektedir. Bu durum tereke başına ortalama mal varlıklarında da açıkça görülmektedir. Veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde Tokat'ta servet ve paranın kontrolünün din ayrımı olmaksızın erkeklerde olduğu söylenebilir.

Genel olarak Tokat'ta mal varlığının % 28,96'sı 0-500 kuruş, % 25,96'ısı 501-1000 kuruş, % 33,60'ı 1001- 5.000 kuruş, % 7,10'u 5001-10000 kuruş, % 4,37'lik kısım ise 10.000-50.000 kuruş arasındadır. Halik İnalçık'ın servet sınıflandırmasına göre, Tokat'taki 366 tereke kaydı değerlendirildiğinde 0-1000 kuruş arası fakir olanlar % 54,91, 1001-10.000 kuruş arası orta halli olanlar % 40,71, 10000 kuruş üstü zengin olanlar % 4,37'lik bir orana sahiptirler. Bu oranlara göre, Tokat'ın çoğunluğu fakir kesimden oluşmaktadır. İnalçık'ın incelediği Bursa'da ise bu oranlar şöyledir: Fakir sınıf % 25,7; orta sınıf % 58,4 ve varlıklı sınıf % 15,9.¹¹³ Bu rakamlardan şehirde orta hallilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. İki şehrin oranlarını kıyasladığımızda Bursa'nın daha zengin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum iki şehir arasındaki çalışılan yüzyıl farkını saymazsak Bursa'nın hem askeri sınıf olarak hem de sanayi ve ticari bakımdan daha varlıklı olmasından ileri geldiği söylenebilir.

Bu çalışmada Tokat'ta aile 1811-1826 tarihleri arası şer'iyye sicillerinde kayıtlı 367 tereke ile aile hukuku ile alakalı i'âm ve hüccetler üzerinden incelenmiştir. Elde edilen bulguları pekiştirmek ve görüş alanını genişletmek adına yüzyılın diğer çeyrek dönemleri de incelenirse daha net bir 19. yüzyıl Tokat aile görüntüsü ortaya çıkacaktır.

Kaynaklar

a- Tokat Şer'iyye sicilleri

2 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, H:1210-1211; M: 1795-1796

11 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, H:1222-1223; M: 1807-1809

15 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, H:1226-1227; M: 1811-1812

20 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, H:1230-1231; M:1815-1816

23 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, H:1234; M: 1818-1819

¹¹³ İnalçık, *agm.*, s. 192.

25 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, H:1234-1235; M:1818-1820

30 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, H:1241-1842; M:1825-1827

119 Numaralı Tokat Şer'iyye Sicili, 17. ve 18. Yüzyıl

b-Eserler (Kitap ve Makaleler)

ACAR, H. İbrahim, “İddet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul 2000, s. 466-471.

ACAR, H. İbrahim, “Nişan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 152-154.

ACAR, H. İbrahim, “Talâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 496-500.

AÇIK, Turan, “Beşe Unvanı Hakkında”, *Tarih Dergisi*, S. 62 (2015/2), İstanbul 2016, s. 37-64.

AÇIKEL, Ali-Abdurrahman Sağırlı, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler I. Cild*, Tokat 2005.

AÇIKEL, Ali, *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of the District (Kâza) of Tokat (1574-1643)*, (the University of Manchester, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Manchester/İngiltere 1999.

AKGÜNDÜZ, Ahmet ve Diğerleri, Şer'iyye Sicilleri, C. I-II. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1988-1989.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, “İ'lâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 72-73.

AKTAN, Hamza, “Miras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul 2005, s. 143-145.

ALKOÇ, Şule Sema, *Osmanlı Dönemi Ev Eşyalarının Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve İktisadi Açından Değerlendirilmesi: Tokat Örneği (1811-1850)*, (Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat 2015.

ARPARGUŞ, Sâfi, “Pîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 272-273.

ATAR, Fahrettin “Nikâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, s. 112-117.

AYDIN, Mehmet Akif, “Aile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 196-200.

AYDIN, Mehmet Akif, “Mehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 389-391.

BEŞİRLİ, Mehmet, *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi 1 Tokat (1771-1853)*, Tokat 2005.

BİLGİN, Arif -Fatih Bozkurt, “Bir Mali Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytü'l-mâl Mukataaları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2010, s. 1-31.

ÇAKIR, İbrahim Etem, “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678) Sofya Örneği”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 31, 2012, s. 41-60.

- DEMİR, Alpaslan ve diğerleri, *Tokat Nikâh Defteri (1882-1887)*, Gece Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2015.
- DEMİR, Alpaslan ve diğerleri, *Tokat Nikâh Defteri II (1889-1894)*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2016.
- DEMİREL, Ömer “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, *Belleten*, C. LIV/S. 211, Aralık 1990 s. 945-961.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, İstanbul 2010.
- DOĞAN, İsmail, “Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri”, *Osmanlı*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 371-396.
- EMECEN, Feridun M., “Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 91-110.
- ERBAY, Celal “Nafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, s. 282-285.
- ERDOĞAN, Ahmet, *Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Tokat ve Tarsus Şer’iyye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi (1805-1845)*, (Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas 2008.
- FAROQHI, Suraiya, “Kadın ve Aile”, *IX. Türk Tarihi Kongresi*, C. III., TTK Yayınları, Ankara 21-25 Eylül 1981, s.721-725.
- FEYİZLİ, Hasan Tahsin, *Feyzül-Furkan Kur’an Kerim Meali*, Nisa: 4/3 (<http://feyzulfurkan.com/sureler/nisa-suresi>).
- GÜNDÜZ, Şinasi, “Keşiş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, s. 322-324.
- GÜRKAN, Feyyaz; “Şer’iyye Mahkemeleri Sicilleri Üzerine Bir Araştırma”, *IX. Türk Tarih Kongresi*, C. II., Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 21-25 Eylül 1981, s.765-778.
- HEYET, *Türk Ansiklopedisi*, C.1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1981.
- HEYET, *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Ankara 2005.
- SERBESTOĞLU, İbrahim, Turan Açık, “Hüseyin Hüsameddin’in Bilinmeyen Bir Eseri: Paşa Armağanı”, *History Studies*, 6/2 (Temmuz 2014), s. 155-178.
- İNALCIK, Halil; “15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimai Tarihi Kaynakları”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 187-203.
- KARAMAN, Hayrettin *Aile İlmi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- KARAMAN, Hayrettin, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F., “Çavuş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 236-238.
- KURT, Abdurrahman “Osmanlı’da Kadının Sosyo Ekonomik Durumu”, *Osmanlı*, C. 5., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 434-449.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, “Seyyid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 40-43.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- LEWİS, Raphaela, *Osmanlı'da Gündelik Yaşam*, Alter Yayınları, Ankara 2009.
- OĞUZ, Mustafa-Ahmet Akgündüz, "Hüccet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, İstanbul 1998, s. 446-450.
- OKUDAN, Muhammet, "XIX. Yüzyılda Tokat'ta Aile Yapısı ve Kadının Toplumsal Statüsü", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler*, C.1, Ankara 2015, s. 583-590.
- ÖZCAN, Abdülkadir "Çuhadar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 381-382.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Alemdar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 363.
- ÖZDEMİR, Rıfat "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Belleten*, LIV/211, TTK Yayını, Ankara 1990, s. 993-1052.
- ÖZMEL, İsmail "Kayyım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, s. 107-108.
- ÖZTÜRK, Said *XVII. Yüzyıl Askeri Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993.
- ÖZTÜRK, Said, "Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri", *Osmanlı*, C. 5, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, s. 407-411.
- ÖZVAR, Erol, "Voyvoda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, s. 129-131.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, II, III, İstanbul 1983
- SÜMER, Faruk, "Ağa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 451-452.
- Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987.
- TANİLLİ, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 19. Yüzyıl: İlerlemeler ve Çelişmeler*, V. Cilt, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- UĞUR, Yunus, "Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 8-11.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011.

c-Web siteleri

<https://data.tuik.gov.tr/tr/display-bulletin/?bulletin=dogum-istatistikleri-2019-33706>.